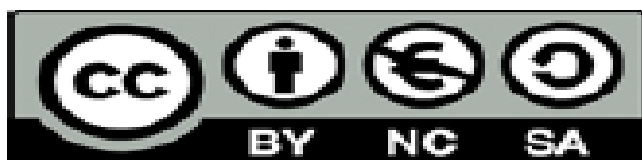




Armenian Research & Academic Repository



This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

The licensor cannot revoke these freedoms as long as you follow the license terms.

Under the following terms:

- **Attribution** — You must give appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made. You may do so in any reasonable manner, but not in any way that suggests the licensor endorses you or your use.
- **NonCommercial** — You may not use the material for commercial purposes.

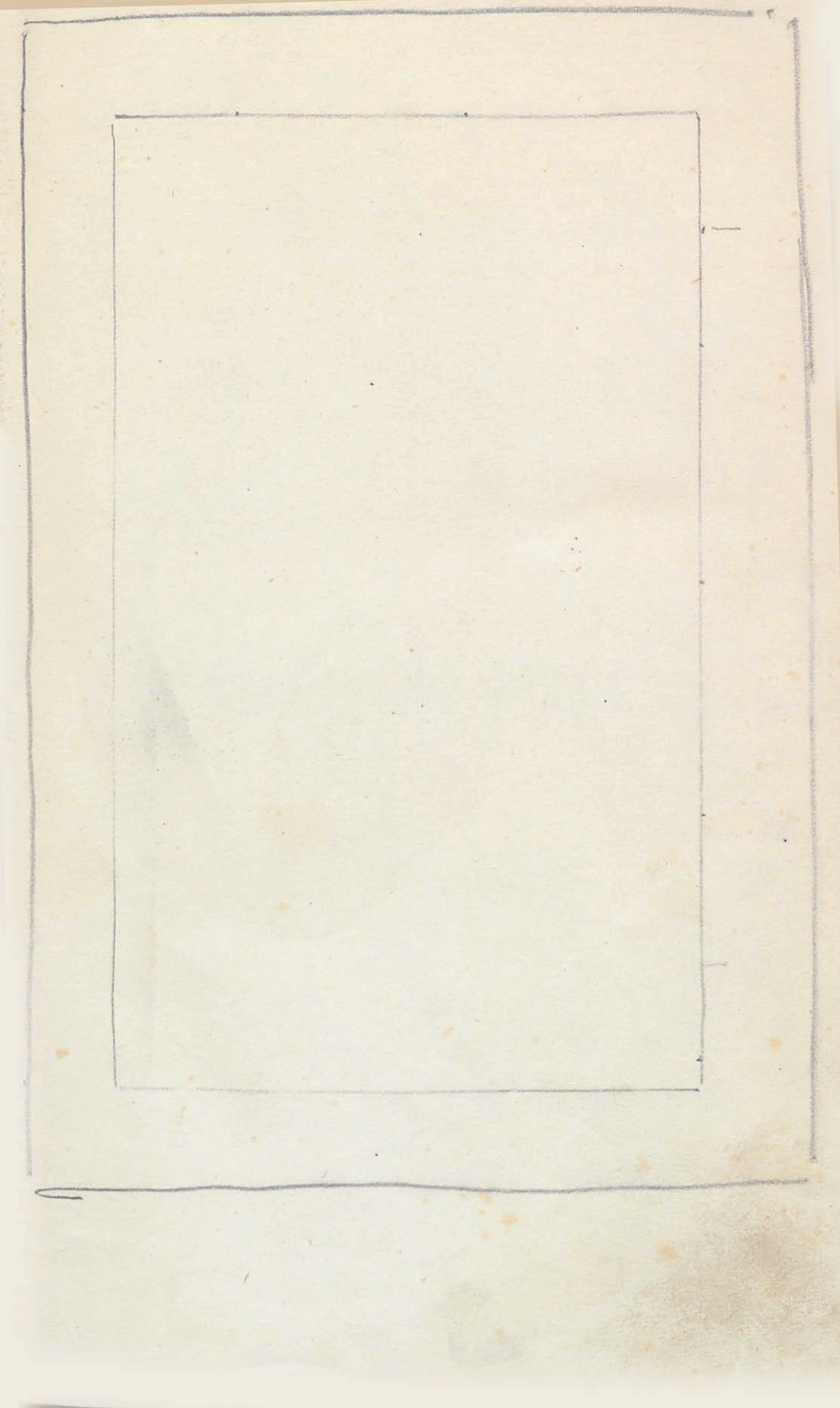
715

716

717

82

9-76



ԳՐԱՌՈՒՆԻ ԳԻՆՆԱԿԱՆՈՐ

ԿԼԵՄԵՆՏԻՆԻԱՆԻ ԳՐԱՌՈՒՆԻ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԵԱՆՂԵԱՆՅԻ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

50-80172

Մ Ո Ս Կ Վ Ր

Imprimerie d'Ernest Barfknecht.

1858.

151

27103-62

8

Печатать дозволяется. С. Петербургъ, 4-го Апрѣля, 1858 года.
Ценсоръ В. Бекетовъ.

ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԳԻՈՐԳ ԿԱԶԱՐԵԱՆ ԳԵՂԱՄԵԱՆՅԻ

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ



ՆՈՒԷՐ

Քո անմոռանալի յիշատակին նուիրելով այս փոքրիկ աշխատութիւնը , կատարումեմ միայն իմ պարտականութիւնը :

Քո զգացող սիրտը և պայծառ հոգին , շատ անգամ զմայլել էր այս փոքրիկ գործի ընթերցանութեամբ . դու հոգեպէս ցաւակից ու վշտակեց լինումէիր Շալէ կոմսուհուն , գուցէ մարգարէաբար տեսանելով նորա վիճակի մէջ . քո սգազգեաց , որը և այրի մօր ապագայ վիճակը , որ Նախախնամութիւնը պատրաստելու էր նորա համար , քո վերահաս վաղաթառամ վախճանով :

Շատ ժամանակ յառաջ , ես ցանկացել էի . քո անունով զարգարել այս գործի ճակատը . բայց մեր ցանկութիւնքը մեր հետ միասին հող և մոխիր են Աստուծոյ անքննելի տնտեսութեան առաջև . շտապեց քո օրհասը և ահա մահարձանիդ տիտուր և լռիկ ուրուագիծը ցոլացաւ իմ աշխատութեան ճակատին : Օրհնումեմ Նախախնամութեան կամքը և օրհնելով կատարումեմ դարձեալ իմ պարտականութիւնը , այսպէս վաշելուչ համարելով լցուցանել ամենայն արդարութիւն :

Ընդունիր ուրեմն իմ տխուր սրտի բղխուածքը , ընդունիր ասումեմ այս նուիրաբերութիւնը , որի վերայ դրոշմած է քո քաղցր անունը ոչ թանաքով , այլ , քո եղբօր աչքի արտասուքով :

Վիտեմ , քո այժմեան վիճակի մէջ , ծիծաղելի են երևում , մեր մահկանացուներիս այսպիսի առ ժամանակեայ գործերը , պատճառ , յաւիտենականութիւնը գրաւելով . քո կողմը , վեր ուղղել էիր հայեացքդ միմիայն դէպ ի մշտնջենաւորը , բայց ի՞նչ առնես . ես կապված եմ դեռ ևս առ ժամանակեայ շրջապատի կապանքով իմ մարմնի բանդի մէջ և չեմ կարող այլապէս կատարել իմ դէպ ի քեզ պարտականութիւնը :

Հանգիստ քո հոգուն յաւիտենական , և խաղաղութիւն քո ոսկորներիդ :

Դ Բ Ս ՈՒ Հ Ի Դ Ը Հ Ե Վ Ր Ե Օ Ջ ¹⁾:

Կլեմանս Բօքերտի գործը .

Լ .

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ :

Ս'ի անգամ ամանային մուծն գիշերի մէջ, մի ձիաւոր լայն վերարկուով փաթած փած գնումէր Հելլենոլեան խաղաղ հովտի միջով: Նորա թուէի հանդերձը, այլև նորա ջանքը, որ իւր ձիուն ընթացք տայ արօտների վերայով և այդպէս նորա քայլերի ձայնը լինի առաւել փոքր լսելի, տեղիք էին տալիս մտածելու, թէ այս ձիաւորը, չէր կամենում ճանաչվիլ. նա հասաւ ամրոցի վանդակաշէն պարսպին, որի դուռը բաց էր, և շուտով անյայտացաւ ծառաստանի թանձր ստուերի մէջ: Ձիաւորը, որ այսպէս խաղաղ և խորհրդաւոր կերպով ներս մտաւ ամրոցի մէջ, էր Շալէ կոմսը, Լուդովիկոս տասներեքերորդի պալատական, ամենազեղեցիկ ասպետը. իսկ կինը, որ ընդունեց նորան, էր աղնիւ և գեղեցիկ Դբսուհին զը Հելլենոլ:

¹⁾ Այս գործը առաջին անգամ տպագրված է Հիւսիսսփայլ օրագրի 1858 թուականի փետրվարի ամսատետրակում:

Ներխուսասարդ մարդը, վերայից հանելով իւր վերարկուն և լայնաշուրթ գլխարկը, երեւեցաւ իւր բոլոր վսեմ գեղեցկութեան մէջ։ Նա կը լինէր այն միջոցին քսան և չորս տարեկան։ Նորա երկայն, պայծառ շագանակագոյն մազերը այն ժամանակի սովորութեան պէս երկու բաժանած, գազաթի վերայ, խիտ գանգուրներով թափվումէին նորա ուսերի վերայ։ Մեծ կապոյտ աչքերը կենդանացած էին մի առանձին քընքշութենով, իսկ սև, և մի փոքր վեր բարձրացրած ընչացքը տալիս էին նորա համարեա թէ միշտ մտախոհ երեսին մի աղէիւ հպարտութեան կերպարանք։ առ հասարակ նորա բոլոր գծագրութիւնքը զուգապատշաճութեան օրինակ էին։ իսկ ձեռքերը համարվումէին առաւել գեղեցիկները պալատի մէջ։

Նա հագած էր սև թաւիշեայ զգեստ ատլասեան վերջաւորներով։ սպիտակ բատիստեայ շրջադարձ օձիքի տակից երեւումէին ոսկեայ շղթաներ, թանգազին քարերի բազմութիւն շարած էին այն հանգոյցների մէջ, որ զարդարումէին նորա կուրծքը, իսկ կօշիկները յօրինված էին լայն ասղնադործով, որ հասանումէին մինչև կրունկի խթանները։

Այս դիշերային առաջին ժամերը թռան գնացին կոմսի համար շատ արագ և աննկատելի կերպով։ Նրկար ժամանակ նստած էր նա այն կին մարդու ոտքումը, որին տալիս էր անունս Վալենտինա, մոռանալով բոլոր աշխարհը և վերացած լինելով իւր երջանկութեամբը։ Այս երջանկութիւնը ոչինչ ամպերով մոայլված չէր։ և եթէ Վալենտինայի երեսը, որ սիրելի էր կոմսին, ժամանակ առ ժամանակ գունամափվումէր յանկարծ, եթէ նա թաքցրեց ատլասեան բարձի տակ մի նամակ, երբ որ նորա սիրականը ամենայն ջերմութեամբ համբուրումէր նորա ձեռքերը, եթէ նորա չորս կողմը ցրիւ ընկած թղթեր ու գրիչները ցուցանումէին, թէ նա տեսութենից յառաջ պարապած էր մի այլ բանով, քան թէ սպասելով միայն իւր սիրականին, այնու ամենայնիւ այս բոլորը, հասկանալի չերեւեցաւ սիրով վառված երիտասարդին և նա մնաց ամենեկին հանգիստ։

Նոքա միայն, որ խաղաղ են հոգով, կարող են ուշագիւր լինել ամենայն բանի։ բայց նոքա, որոնց սրտին տիրած էին անտերը, տեսանումն և մտածումն միայն անտի առարկայի վերայ։ բոլոր միւս բաները որպէս թէ չը կային նոցա համար։

Աքսուհին զը Շիվեօզ հանգստացած էր երկայն ամոռների վերայ, սպիտակ բեհեզեայ զգեստը և մարդարտեայ մանեակը էին նորա բոլոր զարդարանքը, և այս պարզութիւնը համեմատ էր կէս գիշերի խորհրդաւոր ժամերի խաղաղ երջանկութեանը։

Սի այսպիսի ըոպէուս, երբ այր մարդը բոլորովին անձնատուր է

լինում այն կին մարդուն, որին սիրումէր, և երբ կին մարդը այնու ամենայնիւ աշխատումէ փորձել սիրահարի սիրտը, որ ընծայումէր իւր անձը նորան: Վալենտինան դուցէ թէ խորհրդով, տուեց իւր խօսակցութեանը մի այնպիսի ձև, որ ցոյց էր տալիս թէ չէ հաւատում իւր սիրահարին և որպէս թէ կասկած ունի կոմս Շալէի սիրու մասին:

«Մի գրասուհի», բացագանչեց կոմսը, հպարտութեամբ վեր կանգնելով տեղեց, զգուշացէք: Ասակած տանել այնպիսի սիրու վերայ, ինչպէս իմն է, համարեա թէ այնպիսի սեղանակապտութիւն է, որպէս թէ մի մարդ կասկած տանէր բնութեան խկութենի վերայ»:

Վալենտինայի երեսը մի քանի րոպէ վառվեցաւ կարմրութեամբ և թեթեւ երկիւղով յառաջ տարաւ նա իւր խօսքը այսպէս. — ուրիշն դուք սիրտ կ'առնուիք, իմ համար յանձն առնուլ զըկանքներ:

«Լ'մենայն զըկանք յանձն կ'առնուի»:

— Եւ ոչ միայն իմ, այլև նոցա համար, որոնց սիրումեմ ես:

«Լ'յո՛ւ, երգչուհիմ իմ պարծանքովս»:

— Եւ մի՛թէ այնպիսի զիպուածում ևս, եթէ ստիպված էիք վերէժինդիր լինել իմ թշնամուց:

«Լ'նտարակոյս»:

— Եւ կը հրաժարվէիք այն հարստութենից, որ կարող էր տալ ձեզ պալատը:

«Ես ունիմ երեսուն հազար էֆիմնկ տարեկան եկամուտ», պատասխանեց կոմսը, տղայական հպարտութեամբ. «այսպիսի հարստութեան ունեին պատճառ նախանձնլու արքայադէները անգամ»:

— Եւ պաշտօնի պատուի օգուտներից, որ պիտոյ է ստանալիք:

«Ես չը խնդրեցի Անտուան նահանգապետութիւնը և զլիաւոր պալատապետութեան պաշտօնը, այլ ինձանից խնդրած էին, որ յանձն առնում այդ երկու պաշտօնքը»:

— Եւ սուրբ Հոգու կարգին շանից, որ դուք յոյս ունիք ստանալ և որի մասին արհամարհանքով խօսելու չէք. պատճառ, սաստիկ ցանկանումէիք հասնել այդ պատուին:

«Եւ հրաժարվէի արդեօք նորանից ձեր համար . . . ով վալենտինա, ձեր մի համբոյրը թանգ է ինձ քան թէ ֆրանսիայի բոլոր պատուանշանքը»:

Կենդանի և քնքուշ երախտագիտական զգացողութիւն նկարագրվեցաւ մի րոպէ գրասուհու աչքերումը. նա սկսեց յառաջ տանել իւր հարցու փորձը, բայց ոչ ևս այնպիսի հաստատ ձայնով, ինչպէս յառաջ:

—Իսկ այն հարստութիւնը և պատիւները, որ ձեր միջնորդութեամբ թափելու էր թագաւորի ձեռքը ձեր մօր վերայ. միթէ դուք կը հրաժարվէիք դոցանից իմ համար:

«Ո՛հ դքսուհի. մէջ բերելով իմ մայրը, դուք կարծումէք, որ կը հարկադրէք ինձ յողորդիլ. ջեմ թաքուցանում, որ ես գուցէ թէ չք կարողանայի տանել մի այդպիսի փորձութեան, բայց քաւ լիցի ձեր կողմից, իմ անձը ենթարկել դորան. ես ոչինչ չեմ կարող առնել իմ մօր համար. հարստութիւնքը ոչինչ բան կարող չէին յաւելացնել նորա երջանկութեան վերայ. պատճառ, մայրս իմ երջանկութիւնը վերադասումէ ամենայն բարութեանց, որ բաղդը կամ դիպուածը սովոր է ուղարկել մարդուն. իսկ պատիւները ամենեւին անպիտան են նորան. թէպէտ և թագաւորը թափէր նորա վերայ իւր թագի բոլոր մարգարիտները, դռքա ևս կարող չէին ծածկել նորա սուրբ բարեգործութիւնքը, որով փայլումէ այս անհամեմատ կնոջ կեանքը...»

—Եւ, տեսնումեմ, որ պիտոյ է ինձ իմ հարց ու փորձս բաց թողուլ և հաւատալ քո սիրուն: Այս ասելով պարզեց Վալենտինան դէպ ի կոմսը իւր գեղեցիկ ձեռքը իրրե նշան խաղաղութեան:

«Փոխանակ կուրօքէն ինձ հաւատալու կարող էք գործով փորձել:

—Եւ դուք կը պատահի, բայց ոչ այժմ. յետոյ...»

«Ո՛չ յետոյ, այլ այժմ». ասաց կոմսը, ոտքը զարկելով գետնին անհամբերութեանց. «պահանջեցէք ինձանից իմ կեանքը այսօր իսկ...»

—Եւսօ՛ր... բացազանչեց դքսուհին հառաչելով, — վատաբաղդ Շալէ. միթէ կամէիք դուք հանգէպ դնալ այնպիսի ցաւերի, որ երկիւղալի էին պալատական հակառակութենների մէջ ծերացած մարդերին ևս, և հարկադրումէին դողալ և սարսափիլ այն մատաղահաս կին մարդերին, որ անգիտութեամբ, անհոգութեամբ և ուրախսիրութեամբ հեռի էին ամենայն ստոյգ անհանգստութեանց և վտանգներից...:

Ո՛հ, իմ բարեկամ, դու ստեպ հարցանումէիր ինձանից իմ արտասուքի և հառաչանքների պատճառը... կամի՛ս իմանալ այդ պատճառը:

«Եւս» բացազանչեց կոմսը, ընկնելով դարձեալ դքսուհու ոտքը, «հաւատա՛ ինձ քո արտասուքը, քո վշտերը, քո ամենափոքր տրտմութիւնքը, թող իմանամ ես բոլոր քո միտքը, բոլոր ցանկութիւնքը. այնուհետեւ միայն կը լինիս դու կատարելապէս իմը... ասա՛ ինձ այդ բոլորը, բաց արա՛ ինձ քո հոգին, և ա՛ռ իմ կեանքը, իմ գալոց օրերը, իմ ամենայն բանը...»

—Իմացիր ուրեմն մեծահոգի և հաւատարիմ բարեկամ, որ կայ մի մարդ, որի վատթարութիւնը կամի խլել ինձանից այն բանը որ աշխարհի վերայ եղած բոլոր բաներից առաւել թանկագին էր ինձ, որ թու-

նաւորումէ թագուհու, իմ պաշտելի խնամածուի կեանքը և թափումէ իւր թոյնը միւս շատերի վերայ: Այդ մարդը ո՛չ կը զըկվի իւր իշխանու թենից, ո՛չ կը հեռացվի պալատից... հարկաւոր է, որ նա մեռանի, ապա թէ ոչ. ամենայն ինչ խորտակվելու է նորա ամենակործան ուժի հարուածի տակ:

»Ը՛հ, վալենտինա, ի՞նչ պատճառով ծածկումէիր այդ բանը ինձանից մինչև այսօր. այս սուրբ վաղուց ահա աղատած կը լինէր քեզ նորանից:

— Ընենելք. դու չը գիտես, թէ ո՛վ է այդ մարդը:

»Ի՞նչ լինի նա դուքս, պէր, թող արքայազն լինի. իմ ի՞նչ գործն է:

— Եւ մեծ է քան այդ յիշված մարդիկը:

»Ի՞նչ ազաւորն է:

— Զալէն գունաթափ եղաւ և յետ քարշլիցաւ:

— Ա՛յնք քան թէ թագաւորը:

»Կարգինալը. ո՛հ, ես հանգստանումեմ... որպիսի ուրախութեամբ պիտոյ է պատերազմ բանամ ես այդ կարմիր վերարկուի հետ, որ վաղուց ահա ծակումէ իմ աչքը:

— Դու ատումես նորան բնական ազդեցութենով, չիմանալով թէ ի՞նչ ատելի բան կար նորա մէջ: Եւ սխեց իւր թագաւորութիւնը, Մարիա Մեդիչինը հալածելով. Լուդովիկոսից շինեց նա մի ապերախտ որդի, և հարկադրեց նորան հեռացնել թագուհի մայրը նորա ծանր և դժուար ասպարիզի վերջումը այնպէս, ինչպէս հեռացնումեն մի ծառայ, երբ սա աւարտել էր իւր գործը. նա մատնեց իւր որդեգիրը կատարեալ անգործութեան. գայիսոնի փոխանակ տուեց նորա ձեռքը բազէ և նուագարան: Աչք պահելով թագաւորի բոլոր ընթացքի վերայ, ինկվիզիտորի սեպհական խորամանկ խտտութենով, նա չէ դադարում նոյնպէս նեղել ու ճնշել և մատաղահաս թագուհին: Չէ կարելի մոքով նկարագրել այն բոլոր տառապանքը, որ կրումէ նորա ձեռքից խեղճ, Աւստրիական Աննան: Եւ անբաղդ է իրրե թագուհի, որից խլումէր կարգինալը ամենայն իշխանութիւն և իրաւունք. անբաղդ է իրրե ամուսին, որ զըկվումէր կարգինալի ձեռքով ընտանեկան ուրախութեանից: Մինչև անգամ եկեղեցու մէջ, ուր նորա հպատակների ամենավերջներ, դտանումէ միսիթարութիւն, և ուր ամենայն ինչ հոգեւորված է խաղաղութենով և սիրով, մինչև անգամ այս տեղ, սպասումէ թագուհուն ամենախիստ ատելութիւն, մերժված սիրու ատելութիւն...

Աստիկ ամբողջած դքսուհին դադարեց մի բոպէ. յետոյ ժողովելով միտքը շարունակեց:

»Ա՛յնիստք, որ մեռանումէ պատու ասիրութեան ծարաւով և դաղտ-

նի նախանձու թունով, հալածումէ անիրաւապէս մանաւանդ թէ այն երեւելի օտարերկրացին, որ բնակվումէ մեր պալատումը, մօտ դրաւելով մեր բոլոր մատաղահաս աղնուականքը, և որին, ինչպէս երեւումէ, յաջողել էր, իւր վերայ դարձուցանել թագուհու ուշադրութիւնը, Կարդինալը ցանկանումէ ինչպէս և իցէ հեռացնել Բուքինհեմը. նա հաւատացնումէ թագաւորին, թէ Անգլիական դեսպանի և Աւստրիական Աննայի մէջ եղած սէրը ոչինչ կարծիքի տակ չէ. նա թափումէ Լուդովիկոսի սրտի մէջ այն նախանձը, որ այրումէր իւր սեփական սիրտը, և խօսումէն, թէ կարողացել է արդէն յօժարեցնել թագաւորը, որ սա պահանջէր Անգլիայից փոխել իւր դեսպանը: Եւ նամակ ստացայ տիկին դը Լիւվենիւից, ուր խօսվումէ այս մասին, իբրեւ այնպէս բանի վերայ, որ երբէք տարակուսի տակ ընկնելու չէր:

Խորին լուծնով լսումէր դքսուհու խօսքերը Շալէն. այս բոլորը շատ փոքր դրաւումէր նորան և չէր պատճառում նորա հոգու մէջ այն ատելութիւնը, որ ցանկանումէր դքսուհին պատճառել:

«Ձեզ օտար են այս բոլոր հակառակութիւնները, իմ բարեկամ» շարունակեց Վալետինան, «դուք դեռ նոր վերադարձել էք Լոնդոնից, ուր մտածումէին այն մասին, որ խլէին Հուդենսթեներից մի քանի ամբողջներ: Գուք չը դիտէք այն անարգանքը, որ հասուցանումէ մեզ մեր անհաշտ թշնամին: Եթէ այն երեւելի մարդերից յետոյ, որոնց մասին խօսեցի, համարձակվէի ես անուանել և ինձ, այն ժամանակ դուք կ'իմանայիք որ ինձ ևս բաժին հասած են ամենասաստիկ անարգութիւններ և վշտեր: Ես կը պատմեմ ձեզ մինը, որով կարող էիք դատել միւս մնացածների վերայ: Մի քանի օր սորանից յառաջ Կարդինալը նայելով իմ վերայ իւր խորամանկ աչքերով, ասաց. դ'Անկր մարշալի տիկինը չէ մեռած. կայ մի կին, որ սեփականումէ ինքեան դանձարանի հարստութիւնը, և դէպ ի չարը դործ դնելով թագուհու հաւատարմութիւնը, վաճառումէ տեղեր ու պաշտօններ:

— Եղբայրս է խօսել ձեր մասին — բացադանչեց Շալէն քարշելով սուրը, — նա ասել է այդ բանը և դուք մինչև այժմ վրէժխնդիր չէք եղած նորանից:

«Պատճառ, ես չը կամէի, որ ուրիշները խնդրէին իմ վրէժը. ես կամենումէի որ այդ բանը ձեր ձեռքով լինի: Ես չեմ պահանջում ձեռանից յայտնի պատերազմ Կարդինալի հետ. այդ անկարելի է, և վատանդաւոր ձեր համար: Նորա ընդդէմ զինուորված են երկուսարդաշուականք, որ դիտէին իւրեանց կոչման յարգը, իւրեանց երաւունքի և աղատութեան յարգը, որ կամենումէր Քիշիլեօն խլել նոցանից: Այդ աղնուականքը սոքա են, Գասսոն, թագաւորի եղբայրը, Մօնմօ-

րանսին, երկոքին Վանդովքը, Մօժիրօնը, Դ'Անդրազը, Ժուանվիլը մի խօսքով, ամենեքեան նոքա, որոնց երախները մէջ խաղումէ աղնուական արիւն: Միացէք այս բորբոքված, բայց անսիրտ երիտասարդների հետ, վառեցէք նոցա հոգին ձեր հոգու կրակով, հարկադրեցէք նորանց ներգործել, և շտապեցէք կատարել այն նախապատրաստած դաւաճանութիւնը, որի մասին ամենայն ուշացած ըստէ կորստական էր:

Շալէ կոմսը կանգնած էր դքսուհու առջև և ձեռքը դնելով կուրծքի վերայ, ասաց յաղթական կերպով:

— Իմ պարծանքովս խոստանումեմ ձեզ գործ դնել ամենայն կարելի հնար, ձեր վրէժը հանելու Վարդինալից:

»Մի մոռանաք նշնալէս, որ կը հանդիպի ձեզ մի փոքր ժամանակ հեռանալ թագաւորից:

— Գիտեմ:

»Լուրովիկոսը սիրումէ և պաշտպանումէ ձեզ:

— Մի և նոյն է իմ համար, ես խոստացել եմ ձեզ:

»Կա շինել է ձեզ գլխաւոր պալատապետ:

— Երկիրքը շինել է ինձ իշխան և ազնուական:

Սլաւնոտինան ցած թողնց աչքերը, որպէս թէ ամաչելով, որ կարողացաւ կասկած տանել. բայց մի ըստէ լուռ կենալով, ասաց յետոյ քնքշութեամբ: »Բարեկամ, կանթեղի լոյսը սկսումէ շիկանալ, շուտով կը լուսանայ օրը... շտապիր Աստուծոյ սիրու համար, շտապիր հեռանալ, ես չը կամիմ, որ տեսանէին քեզ հովտի մէջ այսպէս շուտով:

Շալէն հնազանդվեցաւ. նորա համարանցաւ այն գիշերներից մինը, որոնց միջոցին սերը, այն ժամանակների գլխաւոր բան ու գործը, խառնված տերութենական գործերի հետ միասին շատ անգամ երեւելի դիպուկանքների պատճառ էր լինում:

Շալէն հանդարտութեամբ իջաւ փոքր և զաղտնի սանդուղքների վերայով, և երբ մօտեցաւ գլխաւոր մուտքին, ուր արեգակի անդրանիկ ճառագայթները փոքր առ փոքր սկսումէին հալածել գիշերի խաւարը, տեսաւ նա մի քանի քայլ իւրեանից յառաջ մի բարձրահասակ կերպարանք... նա յարձակվումէր ահա նորա վերայ, որ բռնէ նորան, բայց այն ըստէին երբ նորա ձեռքը մօտեցաւ շօշափելու այս ստուերը, սա ծածկվեցաւ պարտեզի թանձր ճանապարհի մէջ և շուտով անյայտացաւ բոլորովին:

Վաստակած այս գիշերի քաղցր տպաւորութեններից, որ վայելել էր, տուն վերադարձած Շալէ կոմսը, պատրաստվումէր գնալ անկողին, որ մի ժամ հանգիստ առնու։ Յանկարծ նորա հայեացքը զարմանալով ընկաւ մի մեծ ծրարի վերայ, որ կնքած էր թագաւորական կնքով և դրած հնոցի վերայ։ Նա մօտեցաւ, բացեց կնիքը և տեսաւ Սուրբ Հոգւոյն ասպետական նշանը իւր հրովարտակով, որի հետ դրած էր և թագաւորի ձեռքով դրած մի տոմսակ։ Այսպիսի անսովոր շնորհ ցոյց տուած մի այնպիսի երիտասարդ մարդու, զարմացք բերեց Շալէ կոմսի վերայ։

«Վի իմ պաշտելի թագաւոր, ձայն արձակեց նա արտասուքը աչքերում,» դու միտք ես բերել ինձ, դու պատրաստել ես ինձ անակնկալ ուրախութիւն նոյն իսկ ժամանակին, երբ ես խոստանումէի կորուսանել քո ընտրած միջիստրը... Աստուած իմ, Աստուած իմ, և ես երդուեցի կատարել...»

Խղմճտանքի խայթը կտոր կտոր էր առնում կոմսի սիրտը. այս ձայնը ասումէր, թէ նա շատ վատ է արել, բայց նորա հոգուն տիրել էր մի այնպիսի բորբոքված ախտ, նա այնպէս քնքուշ սիրով սիրումէր դքսուհին, որ ոչինչ զրկանք չէր կարող արգելք լինել նորան, և նա կամենալով ապացուցանել իւր երախտագիտութիւնը, այն երջանկութեան փոխարէն, որ նորան բաշխել էր դքսուհին, վճռեց հաստատմաւ իւր դիտաւորութեան վերայ և կատարել իւր երդումը առանց զանցառութեան։

Մի րոպէ հեռանանք այս երիտասարդ կոմսից, որ անձնատուր էր այն դժուար և տխուր մտածութեններին, որ տիրել էին նորան, և մի փոքր յետ դառնանք դէպ ի նորա երեխայութիւնը և դէպ ի այն ժամանակը, երբ նա առաջին անգամ երեւեցաւ արքայական պալատումը։

Նորա հայրը, շառաւիղումէր Թալէյրանեան իշխանների ցեղից, որ երբեմն տիրումէին Պերիգորին, որ Վարոլոս չորրորդը միացուց Ֆրանսիական թագի հետ, Հենրիկոս երրորդի ձեռքով ստացել էր իւր նախնիին իրաւունքները, այսինքն յետ դարձուցած էր նորան նորա նախահարց հին ամրոցը, սակայն առանց այն իշխանութեններին, որ ունեին նորա նախահարքը գաւառների վերայ։

Ենրիկոս Շալէ մանուկ կոմսը շատ վաղ զրկվելով հօրից, մնացել էր իւր մօր հոգաբարձութեան տակ. թէպէտ և նորա մայրը շատ բարձր խելքով կին էր համարվում, այսու ամենայնիւ նորա տուած կրթութիւնը չը կարողացաւ մատաղահաս կոմսի մէջ յառաջացնել մի պատ-

շաճապէս հաստատ բնաւորութիւն, այլ ձգեց նորա սրտի մէջ քնքուշ զգացողութեան և վերին աստիճանի բարեպաշտութեան սերմեր:

Երբ Շալէ կոմսը քսաներկու տարեկան դարձաւ, նորա մայրը տեղիք տալով այն հին բարեկամների յորդորանքին, որ ունէր թագաւորական դոնումը, հաւանեցաւ դէպ ի թագաւորական դուռը արձակել իւր որդին, որից մինչև այն միջոցը երբէք չէր բաժանված: Հոկտեմբեր ամիսն էր. կոմսը պատրաստվումէր առաջին անգամ հեռանալ իւր հայրենական ամրոցից. առաւօտեան չորս ժամի մօտ Շալէ կոմսուհին, ներս մտաւ իւր որդու սենեակը, որ հրաժարական ողջոյն տայ նորան և ձգէ նորա վեղը այն պատկերը, որ մինչև այն րոպէն կրումէր ինքը իւր վերայ:

Պարկեշտ պարզութիւնը այն թուի հանդերձների, որ Շալէ կոմսուհին շուտով հագել էր, և նոցա անդարդութիւնը տալիս էր նորան մի սգաւոր կերպարանք. պատճառ, սովոր էին տեսնել կոմսուհի Շալէն միշտ զեղեցիկ հագված, ինչպէս պատշաճ էր նորա կոչմանը: Սպիտակ մեղրամոմից ճրագը, որ վառվումէր սենեկի մէջ, լուսաւորումէր նորան թոյլ և մեղեալ լուսով: Շալէ կոմսուհին նստած էր իւր որդու մօտ, որ քանի ժամ սորանից յառաջ ելանելով անկողնից, որ նայէ և տեսանէ իւր գնալու համար եղած պատրաստութիւնքը, ընկած էր ծնկի վերայ և աղաչումէր Աստուածը, որ տայ իւրեան մի անվտանգ ճանապարհորդութիւն: Երկար ժամանակ լուծեալն նայումէր նորա վերայ վշտացած մայրը. Շալէ կոմսը այնպէս զեղեցիկ էր այս խոնարհ և հեղ դրութեան մէջ, նորա մանուկ ճակատը փայլումէր այնպիսի վերին ազնուութենով, որ մայրը չը կարողացաւ իւր աչքերը դարձուցանել նորանից: Վառվող ճրագի լոյսը կողմնակի ընկնելով կոմսի վերայ, անչափ նման բացարձակվումէր նորա կերպարանքի ստուերը սպիտակ պատի վերայ, որ այդ տեղումը հարթ ու հաւասար էր և ծաղիկներով զարդարած:

Կոմսուհին առաւ կապարագրիչը և շատ ճշգրտապէս նկարագրեց պատի վերայ այն կերպարանքը, որ այս կերպով մնաց պատի վերայ ծաղիկների մէջ:

«Ես պահպանումեմ այս տեղ դո՛նէ քո մի բանը, իմ որդի» ասաց կոմսուհին. «քո բացակայութեան ժամանակ, այս սենեակը պիտոյ է դարդարված լինի միշտ այնպէս, ինչպէս այսօր, և շրջապատած այն ծաղիկներով, որ դու սիրումէիր. այս տեղ կը դամ ես ամենայն օր միսիթարվելու քո յիշատակովը, և ինձ պիտոյ է թուի, որպէս թէ քո հետ եի միասին»:

—Սայրիկ, կարո՞ղ եմ ես յուսալ, որ իմ աղաչանքը երբեմն կը

Համոզէին ձեզ. որ դուք կը յօժարէիք վերջապէս դալ դէպ ի Դուռը և ընակել այն տեղ իմ հետ միասին:

«Իւրեք դու բազմաւոր կը լինիս, ես այդ բանը չեմ առնելու, բայց եթէ երբ և իցէ ամենափոքր անբաղդութիւն քեզ հասանելու լինէր, այն ժամանակ դու երկար կրելու չէիր նորան միայնակ»:

— Այդ ինչ բան է. հարց արեց կոմսը:

«Այդ, բուռի ձայն է», պատասխանեց մայրը գունաթափած, «նա, օրը լուսացած, վերադառնումէ իւր բոյնը»:

— Իսկ նորա ձայնը լսվեցաւ այն ժամանակ, երբ դուք խօսումէիք անբաղդութեան վերայ.

Ամենայն բան պատրաստ էր ճանապարհորդութեան համար. ամբողջի ցածուրը լսվեցան ծառաների ձայներ և ձիերի խրինչոց:

Հալէ կոմսուհին և նորա որդին բաց արեցին պատուհանը, որ ստուգեն, թէ բաւական լուսացած էր արդէն օրը, կամ կարելի էր ճանապարհ դուրս գնալ: Այս պատուհանը նայումէր դէպ ի այն ճանապարհը, որի վերայով պիտոյ է Փարիզ գնար երկտասարդ ճանապարհորդը, և այն րոպէին երբ նոքա մօտեցան պատուհանին, երկնքի հաստատութենից բաժանվեցաւ մի աստղ և անցանելով մոյզ կապոյտ կամարի վերայով, ընկաւ նոյն իսկ ճանապարհի վերայ:

Այս երկրորդ գուշակութեան վերայ, որ այն նանրահաստ ժամանակներում համարվումէր մի ճակատագրական բան, Հալէ կոմսուհին չը կարողացաւ զսպել իւր արտասուքը, և սիրտը վշտերով ու ցաւերով լցված, բարեաւ մնա արեց իւր որդու հետ:

Հալէ կոմսը սկզբումը մի քանի ամիս միայն մնաց ֆրանսիական պալատում. դեռ ևս նոր սկսել էր այն տեղ ծանօթանալ, և ահա գնաց Մոնմորանսու հետ պատերազմ ընդդէմ Հուգենոթներին, ուր այս երկու երկտասարդ մարդիկը փառաւորեցին իւրեանց անձը:

Հալէն տասն և ութամեայ բացակայութենից յետոյ վերադարձաւ դէպ ի Դուռը, և արդարեւ այն տեղ, այն ոսկեփայլ պալատականների մէջ կը մնար ամենեւին անծանօթ, եթէ մի դիպուած չուղղէր նորա վիճակը:

Սէն — Ժերմանեան ամրոցումը ստէպ լինումէին նուագածութեան և երգեցողութեան հանդէսներ. այն տեղ կարելի էր լսել երբեմն և Իտալական երգիչների, որ Մարիա Մեդիչիսը մի քանի տարի յառաջ բերել էր տուած իւր սիրական Տօկանիայից: Լուդովիկոսը, որ չէր սիրում այն բանը, որ նորա միտքն էր ձգում իւր դէպ ի աքսոր դատապարտված մայրը, աշխատումէր այնպիսի կերպարանք ցոյց տալ, որպէս թէ այս զբօսանքը ամենեւին չէին զրազնցնում նորա ուշադրութիւնը:

Հեռացած մի պատուհանի խոր կամարի տակ, տեսաւ նա մի բաղմունքի մանուկ պալատականների որ, փոխանակ լսելու, խօսումէին միմեանց հետ. թագաւորը նշանացի արեց նոցա, որ շարունակէին իւրեանց խօսակցութիւնները, և արմունկները հաստատած պատուհանի վերայ, մտածելով նայումէր նաւակներին որ խաղաղ ու հանդիստ լողումէին գետի մէջ:

«Ո՛հ» ասումէր Շալէ կոմսը, որ նոյնպէս գտնւումէր այս մանուկ պալատականների մէջ, «ո՛հ» խտալական Տէնօրը իւր ձայնով և անվերջանալի բեկբեկանքով չարժէ մի անծանօթ երգեցողի ստուերին ևս. ես այդ երգիչի ձայնը լսեցի պատահաբար մի քանի օր յառաջ»:

—Ո՛ւր և ի՞նչ տեղ, — հարց արեցին նորանից:

«Չեմ կարող ասել ճշդապէս, բայց այդ պատահեցաւ Սեն — Ժերմանեան անտառի ամենաթանձր տեղումը. երգիչի ձայնը արձակվումէր մի փոքրիկ աշտարակից, որ ծածկված էր ծառերի քամակում և շինված հետի և խուլ տեղում»:

—Այդ բանը պատմիր մեզ Շալէ, — ասաց թագաւորը, որի ուշադրութիւնը երևումէր թէ դարձել էր:

«Վիշերը բոլորովին մթնել էր. զբօսնլով անտառի մէջ, մոլորվեցայ ես ճանապարհից, այս և այն կողմը վազելով. այն լուռ ու մունջ ճանապարհների վերայ չգիտէի, թէ ո՞ր նորանից կը հասնէր ինձ դէպ ի ամրոցը: Յանկարծ իմ լսողութիւնը զգաց մի նուագարանի ձայն, որի հետ կապակից էր մի տխուր երգեցողութիւն: Ես գնացի դէպ ի այն կողմը, ուստի լսվումէր այս երաժշտութիւնը և շուտով տեսայ իմ անձը շատ թանձր և համարեա թէ անանցանելի թուփերի մէջ. խոր խաւարը շրջապատել էր ինձ, բայց աչքերս, շուտով սովորելով խաւարին և օգնութիւն ստանալով մեղմ լուսիցը, որ երևումէր առաջևս, կարողացան տեսանել այն փոքրիկ աղօտերն աշտարակը, որի սրածայր գագաթը առաւել բարձր չէր քան թէ այն կաղնիքը, որոնցով շրջապատած էր նա, և որ ունէր միայն մի նեղ պատուհան, ուստի հնչումէին երաժշտութեան ձայները, որ գրաւել էին իմ ուշադրութիւնը, և երևումէր լոյսը, որի մասին խօսեցի այս րոպէիս»:

Երգեցողութեան ձայնը լսվումէր շարունակ, և իմ ականջը երբեք փորձած չէր այնպիսի քաղցր, այնպիսի կախարդիչ ներդաշնակութիւն, որպիսի թափվումէր այն միջոցին իմ չորս կողմումը:

—Չեմ կարող արդեօք միտք բերել մի քանի խօսք այն երգեցողութիւնից, — հարց արեց թագաւորը:

«Ո՛հ. ես կարող եմ բոլոր երգը կրկնել: Նա հոգիացած էր մի առանձին տխրութենով: Երևումէր, որ դորա երգիչը աշխարհային ու-

նայնութեան փորձը առած էր կատարելագէտ, և նորա ձայնի հնչումն քը նման էին հրեշտակի դանդաթի. այնպէս քնքուշ էր այդ ձայնը, այնպէս մաքուր, մինչև թմբումէր, թէ սոխակը որ վերջացնելով իւր տաղը մի տունը, սկսանումէր մի այլ, իսկոյն դադարումէր, երբ այս տխուր երգեցողութեան ձայնը վերստին արձակվումէր աշտարակից: Չտեսանելով նորան, որ երգումէր, կարող էի ես երաշխաւոր լինել, թէ նա երիտասարդ և գեղեցիկ մարդ էր, որ նորա երեսը յատկանումէր գունատութեամբ և տխրութեամբ, որ նորա աչքերը ցոյց էին տալիս նորա հոգու բարութիւնը, և պղտորված էին արտասուքով... Ո՛հ, ո՛չ. ես երբէք չեմ մոռանալու այն առանձնացած երգիչը և այն յափշտակիչ երաժշտութիւնը, որ այն գիշերը լսելի էր միայն ինձ, սոխակին և անտառի խորհրդաւոր լուծեանը... »

Միւս օրը Շալէ կոմսը, ստացաւ գլխաւոր պալատապետութեան հրովարտակ. այս կոչումը ինքն ըստ ինքեան թէ և չունէր ոչինչ պաշտօն ու պարտականութիւնք, բայց նա շատ կարճ ճանապարհով մօտեցնումէր նորան թագաւորին:

Եւս խորհրդաւոր երգիչը, էր ինքն Լուդովիկոս երեքտասներորդը: Թագաւորը, կամեցաւ մօտեցնել իւրեան այն մարդը, որ լաւ քան թէ ուրիշները գիտէր գնահատել իւր քանքարը, որ ինքը բարձր էր համարում ամենայն բանից:

Ենձնատուր լինելով մեղամաղձի ազդեցութեանը, թագաւորը շատ անգամ առանձնանումէր իւր քնարովը այն աշտարակի մէջ, որի մօտ Շալէ կոմսը լսել էր նորա երգելը:

Երիտասարդ կոմսի վիճակը թագաւորական դռնումը շատ փառաւոր էր. պակաս էր նորան մի բան միայն, այսինքն յարակցութիւն մի պալատական տիկնոջ հետ, որի սէրը կարող լինէր յարուցանել ուրիշների նախանձը դէպ ի կոմսը. բայց և այս երջանկութիւնը յետ չը մնաց երկար: Գեղեցկութիւնը, երկնային պարգև է, բայց մի շուտանցական պարգև. ժամանակը խլելով նորա փայլը, խլում է նոյնպէս և նորա նշանաւորութիւնը: Բայց եթէ այդ գեղեցկութիւնը մի երեւելի աստիճանաւորի բաժին էր ընկած, այն ժամանակ նա դառնումէ պատմութեան սեփականութիւն, և խօսքի նիւթ է լինում, անբաժան այն աստիճանաւորի յիշատակից: Եւսպէս պատահեցաւ և Բուքենհեմին, որ Լուդովիկոս ԺԳ-ի դռնումը Անգլիական գետպան էր: Նա Գրանսփայլում մնաց միայն ընդ ամենն երկու տարի, և այն օրից ամբողջ երեք դար չը կարողացան ոչնչացնել այն անթարգմանելի զմայլանքը, որ երեւում է երեւակայութեանը, նորա անունը յիշելու ժամանակ:

Երբ նա երեւցաւ Սէն — Ժերմանեան պալատում, ամենեքեան մի

ադա՛հ հետաքրքրութենով աշխատումէին իմանալ, թէ պալատի գեղեցիկներից որի բաղձն է արդեօք սէր բորբոքել այս մարդու մէջ: Յառաջ կարծումէին թէ այս նախանձելի վիճակը ընկած է զը Շելլերօղ դքսուհուն, որ փայլումէր դեռ ևս իւր բոլոր գեղեցկութենովը և պարծենումէր Աւստրիական Աննայի սիրածի անունով:

Ուշադրութիւնը, որ ցոյց էր տալիս այս փառաւոր զեսպանը դէպ ի այս տիկինը և այն երանութիւնը, որ փայլումէր այս տիկնոջ յաղթական երեսի վերայ, արդէն տեղիք չէին տալիս ոչինչ երկբայութեան, թէ նա էր այն ընտրված երջանիկ տիկինը. և ահա յանկարծ յայտնեց միանգամ թաղուհին, թէ Բուքենհիմը իւր հետ կցորդ պիտոյ է լինի մի պարահանգէսի:

Աւստրիական Աննայի կողմից մի այսպիսի անօրինակ ողորմութիւն դէպ ի մի օտար երկրացի, այն շփոթութիւնը, որի մէջ ընկնումէր թագուհին տեսանելով զեսպանը և մանաւանդ թէ այն խորին ատելութիւնը, որ ցոյց էր տալիս նա դէպ ի զեսպանի թշնամիքը, այս բոլորը հարկադրումէին մտածել, թէ այն երեւելի Բրիտանացին համարձակվել է դարձուցանել իւր հայեացքը այն կնոջ վերայ, որի ճակատը պսակված էր թաղով, և թէ մինչև անգամ արքայական զահի բարձրութենից արհամարհված չէ զեսպանի սէրը:

Այս դրութեան մէջ էին գործերը, երբ Շալէ կոմսը երեկոյին մի անգամ հանդիպելով Մոնմորանսուն և խօսելով զանազան առարկաների մասին, դարձուց վերջապէս խօսքը պալատական գեղեցիկների վերայ:

«Երգվումեմ իմ պարծանքով», բացազանչեց երիտասարդ կոմսը, այս տեղ ոչ ոք չկայ այնպէս գեղեցիկ, ինչպէս զը Շելլերօղ դքսուհին»:

Այս իմ կողմից, նախապատիւ եմ համարում մատաղահաս թաղուհին, — ասաց Մոնմորանսին մի փոքր ժամանակ մտածելուց յետոյ:

«Աւստրիական Աննայի գեղեցկութիւնը, բոլորովին այլ տեսակ է քան թէ զը Շելլերօղ դքսուհու գեղեցկութիւնը. նոքա երկուքը ևս բաժին են ստացել ընտելութեան այնպիսի պատուականութիւն, որ բոլորովին հակառակաբանումէր նոցա աստիճանին. Աննան նման է պարկեշտ մանուշակի, իսկ Վալենտինան հպարտ և փառաւոր վարդի»:

— Այդպիսի դիպումածում, նա աշնանային վարդ է, ասաց Մոնմորանսին:

«Մի ծիծաղիր, Մոնմորանսի. առաջին անգամ երբ տեսայ ես այդ կինը, երբ նորա հայեացքը հանդիպեցան իմ հայեացքին, ևս զգացի, որ նա մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ իմ կեանքի վերայ»:

— Մի թէ Պերիգորումը դեռ ևս հաւատումն նախադրացութեան բայց ինչ. այն ուշադրութիւնը, որ փառաւոր զեսպանը ցոյց է տա-

լիս դքսուհուն և այն բարեհաճութիւնը, որով դքսուհին ընդունումէ նորան, հարկադրումէն կարծել, որ քեղ չէ պատահելու պատերազմիլ նորա հետ, սիրու դրօշակի տակ:

«Իայց խօսումէն, թէ Բուքենհէմը սառնասիրտ է դէպ ի գեղեցիկները, որ կանգնած էին զահի աստիճանների վերայ՝ տեսնումէ միայն նորան, որ ունէր իսկական գահը, և թէ նա միայն կարողացել էր իւր վերայ դարձուցանել նորա ուշադրութիւնը»:

— Կարելի է:

«Ուրեմն, ինչ պատճառով ասացիր դու ինձ, թէ դեսպանի սէրը դէպ ի դքսուհին, ոչինչ երկրայութեան տակ չէ, մինչ այժմ ինքդ խոստովանումէս, թէ նա պարապած է թագուհու սիրովը»:

— Եւն պատճառով, որ մինը խափան չէ միւսին: Այս մտքով սիրտը պարունակումէ իւր մէջ անհատանելի գանձեր. սիրելի Հենրիկոս, դու ինքդ երբեմն կը փորձես այդ բանը:

«Ո՛չ. դու զրպարտումես...»

— Ուրեմն, փոխանակ որ զուր տեղը ժամանակ կորուսանես իմ վերայ բարկանալով, սկսիր ներգործել... ցած գիր դքսուհու ոտքումը քո սէրը, իրագործիր քո յոյսերը, մտիր պատերազմի մէջ և դուրս եկ յաղթանակով. այդ ամենալաւ հնարն է ապացուցանելու ինձ, թէ ուղիղ չէի ես:

Շալէ կոմսը ականջ դրեց խորհրդին, որ նորա սիրտը վաղուց ահա շշնջումէր: Նա ամենայն տեղ սկսեց հետեւել դքսուհուն, աշխատումէր անդադար նորա հետ լինել միասին և հաճոյակատար գտանվիլ ամենայն բանում: Ծիրանի ու կապոյտ գոյները դքսուհու աչքումը նախապատիւ էին համարվում քան թէ ուրիշները, և Շալէ կոմսը այս գոյներով զարդարեց իւր ծառայքը, կառքը, նշանը. յաղթող մնալով նա, ցած էր գնում նորա ոտքումը այն ամենայն պսակները, որ ստանումէր, և ամենայն օր գրումէր նորան ամենաջերմեռանդ և սիրաբորբոք նամակներ:

Կեղեցիկ դքսուհին բաւական ժամանակ սառն էր դէպ ի իւր երիտասարդ պաշտողի սիրու ապացոյցները և թվումէր, թէ երբեք ուշադիր չէր նորա վերայ: Այս բանը արդէն սկսել էր յուսահատեցնել կոմսը, մինչև որ մի անգամ յանկարծ և բոլորովին անակնկալ, ստացաւ նա դքսուհուց մի պատասխան, որ լրացուց նորա ուրախութիւնը և իրագործեց նորա բոլոր յոյսերը:

Եւն երեկոյին, որ նախընթաց էր այս օրին, թագուհին պար եկաւ Բուքենհէմի հետ մի շատ կենդանի և գեղեցիկ Սպանիական պար, և յանկարծ զգաց իւր մէջ տկարութիւն: Միւս առաւօտին, այն կանայքը, որ ստիճարար ներկայ էին լինում նորա զգեստաւորվելուն և շատ լաւ

գիտէին նորա մատանիքը, նկատեցին, որ նոցանից մինը պակաս է, և թէ նա փայլումէր Անգլիական դեսպանի մատնումը:

Ահա այն օրը դը Շելլըն ու դը Բուսոն գրեց իւր պատասխանը Շալէ կոմսին:

Գ

«Այս գիշերը խաւար է, ինչպէս դժոխք. չես իմանում թէ դէպ ինչ կ'ողմը շրջես ձեռք»:

— 1. ուսնի փայլողութիւնը երբէք ակորժելի չէ եղած ոչ սիրահարմած և ոչ դաւաճան մարդերի. և դու, Շալէ, լինելով և սիրահարմած և դաւաճան, չէ պիտոյ դանդատես գիշերային մթութեան վերայ:

«Գորա հակառակ, ես մտածումեմ, սիրելի Մոնմորանսի, որ ոչ այսպէս եմ և ոչ այնպէս: Ես յօժարութեամբ կը տայի իմ կեանքը նոցա, որոնց անձը սիրումեմ. նոցա փրկութեան համար, պատրաստ էի ամենայն զոհանք յանձն առնուլ առանց նայելու այն անդունդի վերայ, որ լինելու էր ոտքիս տակումը. բայց այդ ամենամաշիչ պատուասիրութիւնը, այդ խորհրդաւոր, սարսափելի ակտերը, որ հալումն են երկաթը, և թաք են կենում մութի ու մոռախուղի մէջ, իմ համար չեն. ես ստեղծուած չեմ նոցա համար: Մի հարստութիւն որ յարմար էր իմ կոչմանը, մօրս ներկայութիւնը, որ ընծայել էր ինձ իւր բոլոր կեանքը, և սէրը այն կնոջ, որին ես ուրախութեամբ կը տայի իմ հոգու բոլոր զգացմունքը և մտածութիւնքը. սորա են ահա այն բոլոր բաները, որոնց ցանկանումէի ես: Մեք դաւառական բնակիչներ ենք, պատուասիրութեանից հեռի. մեզ տուած է մի առաւել քնքուշ զգացողութիւն, հոգու հաստատութիւն և մեր ցանկութեան մէջ

— Եւ ո՞ր, սիրական կոմս. եթէ մեք լինէինք Սօրբոնեան դահլիճներումը, ես ուրախութեամբ վէճ կը բանայի քո հետ բնաւորութենների զանազանութեան և հոգու թուլութեան ու հաստատութեան վերայ. բայց մի չար բաղդով մեք բոլորովին այլ գրութեան մէջ ենք: Մեր չորս կողմը խաւար գիշեր է, մեր առաջը կայ մի դժուար անցանքի նեղ ճանապարհ, և մեք շտապում ենք, թէ և կամաց կամաց, տեսանել այն մարդիկը, որ պատրաստում էին մի մեծ փոփոխութիւն տէրութեան մէջ, որ կարող էր մեր գլխի գինը լինել: Եւ այսպէս լաւ չէ, որ դադար առնունք և աշխատենք հաշիւ ու համար տալ մեզ, թէ ո՞ր ենք գնում և ինչ խորհրդով:

«Այս կարծումեմ, որ մեք երկուքս ևս վաղուց գիտենք այդ բանը»:

— Այո, բայց ընդհանրապէս: Եւ ես կարծումեմ, որ եթէ այս

առարկայի վերայ մի քանի հարցմունք առաջարկէի քեզ, դու շատ հեշտ պատասխանելու չէիր դոցա՝ զոր օրինակ, ուր ենք գնում մեք այժմ՝ այսպիսի մուլին գիշերում :

»Արքայազն Գաստօնի մօտ, ինչքան էս գիտեմ, այն դիտաւորու-
թեամբ, որ խօսենք այն հնարների վերայ, թէ ինչ կերպով կարող
ենք կործանել իւր տեղից Գիժոնի եպիսկոպոսը, որ անուանվումէ այժմ՝
կարդինալ դը Բիշելին» :

— Եւ ի՞նչ, բայց ինչո՞ւ համար :

« Կորա համար, որ թագաւորի եղբայր Գաստօնը, և թագուհի
Աւստրիական Աննան ատումեն նորան » :

— Բայց նոքա ի՞նչ պատճառով ատումեն :

« Գաստօնը նորա համար, որ կարդինալը հեռացնումէ նորան թա-
գաւորից » :

— Ապա թագուհին :

Եւ ի՞նչ կոմսը լուց :

« Կու լուռ ես կենում », ասաց Մոնմորանսին, բարի՛ ուրեմն, ևս
կը պատասխանեմ քո փոխանակ՝ Բիշելինն տեսիլ է Աննային այն
պատճառով, որ նա վարվումէ շատ մեծարական կերպով Անգլիական
հոյակապ դեսպանի հետ, որ, ինչպէս խօսումեն, առաւել բաղդաւոր
է, քան թէ կարդինալը՝ բայց այս բաղդաւորութիւնը կարծես թէ
բոլորովին անսխորժ է Շալէ կոմսին, որի հետ, բաղդի շնորհելովը,
խօսակից եմ այժմ, որ և ուրախանումէ դուքս Բուքենհէմի յառաջագի-
մութենների վերայ՝ պատճառ, այդ յառաջագիմութիւնքը հեռացնու-
մեն նորան դը Զելլեօզ դքսուհուց, որին

— Ի՞նչ Աստուած կը սիրես, լուռ կաց, — բայց գանչեց Շալէ կոմսը,
որին բաղդը պարկեշտացուցել էր, — այս մասին ոչ ում բան չասես,
մի՛ հաւատար մինչև անգամ և գիշերի լուութեանը :

»Վ՛հ սիրելի, նա չէ կարող լսել մեր խօսքը, և եթէ աստղերը
փոխանակ ամպերի տակ ծածկվելու, նայէին մեր վերայ, հաւաստի կը
լինէին, որ երիտասարդ, գեղեցիկ, քաջ Շալէ կոմսը ոչինչ ժամանակ
կարող չէր, թէ և շատ պարկեշտ էր, թաքցնել իւր յառաջագիմու-
թիւնքը բայց, դառնա՛ք դէպ ի մեր խնդիրը՝ ի՞նչ կը լինի, եթէ
կորչի կարդինալը » :

— Ի՞նչ աղաւորի շնորհները կը թափվին Գաստօնի վերայ՝ բայց ի սո-
րանից նա կը ստանայ Շարթրեան, Բլուայեան և Գիժոնեան գեղեցիկ
դքսութենների կառավարութիւնը :

« Ա՛հ, ինչ կ'առնունք դորանից » :

Ա՛հ, մեք մեք ձրի կը խմենք Բուրգոնեան գինին :

«Եւ այսպէս, այս բոլոր բաների փոխանակ, եթէ մէք կենդանի մնանք, մեր բաժինը լինելու է միայն մի կնոջ ժախտ և մի փառաւոր ընթրիք։ շատ շնորհակալ եմ»։

— Մոնմորանսի. եթէ այդպէս ես մտածում դու, ուրեմն ի՞նչ պատճառով միաւորվեցար մեր հետ... դու լուռ ես մնում, բարի. ուրեմն, ես կը պատասխանեմ քո փոխանակ. այն պատճառով, որ քո հայրը և պապը ունեցել են Կոնստաբլի կոչումը, իսկ դու առանց միտ դնելու քո փառաւոր քաջագործութեններին, զուր տեղը սպասումես այդ կոչմանը։ Այսպիսի անիրաւութիւնը հարկադրումէ քեզ միանալ Իշլեքեօ կարդինալի հակառակորդների հետ։

«Կարելի է... բայց լոյսը, որ դու տեսնումես այն տեղ, և ձիերի խրինջոցը, որ հասանումէ մեզ, հարկադրումեն ինձ մտածել, որ մէք հասանք վերջապէս արքայազնի դադանի պատսպարանին»։

Երիտասարդ մարդիկը արդարեւ հասան իւրեանց ճանապարհորդութեան նպատակին, և մի րոպէ յառաջ, լինելով գիշերի մթութեան մէջ, յանկարծ երևեցան փառաւոր դահլիճների մէջ, որ վառվումէին ճրագներից և զարդարած էին ոսկով ու ծաղիկներով։ Այս դահլիճների մինի մէջ դրած էր սեղան, որի չորս կողմումը նստոտած էին Գաստօնի քնաթաթախ կողմնակիցքը. նոքա էին շենրիկոս չորրորդի որդիքը, երկոքին Վանդուքը, Սուասօնները, Լօնգվիլները, դ'Էլբրօֆ և դ'Էպէրնօն դուքսերը, Մարկիզ դը Լա Վալետքը, դը Կանդալ Կոմսը և Գաստօնի այլ բարեկամքը որ, ինչպէս ինքը Գաստօնը, սիրող էին բերկրութեան և զուարճութեան, որ այնպէս սեպհական է երիտասարդ հասակին, և որից նորա երկչուտ եղբայրը օտարանումէր։

Այս էր պատճառը, որ դահլիճը ցոյց էր տալիս մի ուրախ խնջոյքի ժողովարան, քան թէ դաւաճանների բոյն։

Այս ժողովի գլխաւոր խորհուրդը էր, համեղ ընթրիք վայելել և ուրախանալ. ինչ որ վերաբերվումէ դաւաճանութեան առարկային, այն համարվումէր երկրորդական բան, և նորա մասին ինչպէս երևումէ կարելի էր յետոյ ևս մտածել։ Եւ այսպէս արքայազնի մօտ բոլոր հաւաքված բարեկամները սկսեցին ուրախութեամբ ընթրիք ուտել, և միմիայն վերջին կերակրից յետոյ Գաստօնը մի կարճ յառաջաբանութեամբ առաջագրեց հետեւեալ կերպը։ Որովհետեւ Կարդինալը այն միջոցին զրտանվումէր իւր Լիմուսեան ամարանոցումը քաղաքից դուրս, որ մօտ էր Ֆօնտենէրօին, այս պատճառով կարծումէր Գաստօնը թէ հարկաւոր էր գնալ այն տեղ, որս առնելու անունով, և ճանապարհի վերայ մտանել Մինիստրի տունը, որպէս թէ նախաձաշիկ խնդրելու համար։ Այն տեղ դժուար լինելու չէր որսորդներին կռիւ սկսանել տան մարդերի հետ։

ներս կը մտանէին արքայազնի ճանապարհորդակից ձիաւորքը և այս ընդհանուր խառնակութեան մէջ կը սպանվէր կարգինալը:

«Սարգասպանութիւն» ասաց Մոնմորանսին, և ամօթը կարմրութեամբ ներկեց նորա երեսը:

— Սպանել այդ մարդը, կամ սպանել մի վարազ, (վայրի խող) որ աւերումէր մեր անտառները, բոլորովին մի և նոյն է. ճշմարիտ, Ռիշելիէօ կարգինալը աւելի լաւ չէ, քան թէ մի վարազ — պատասխանեց Գաստօնը, և այսպէս մեք գնումներ մի կարգինալ որսալու. այդպէս չէ, պարոններ. այս վճռած բան է:

«Ո՛վ կը հասուցանէ կարգինալին սահմանած հարուածը»:

Լճներէն լուսմէն:

— Լճս ի՞նչ բան է, ոչ ով չէ՛ պատասխանում: — Գաստօնը յօնքերը հաւաքած, նայեց մին մին բոլոր բազմականների երեսին:

— Ոչ ով չէ՛ պատասխանում. — կրկնեց նա, — շատ բարի. ուրեմն ես ինքս կը կատարեմ այդ գործը:

«Ոչ, արքայազն, ո՛չ» բացազանչեց Շալէն, «ես թոյլ չեմ տալու ձեզ մինչև այդ տեղ անարգել ձեր անձը, որ ձեր յատուկ ձեռքով գործ կատարէիք այն տեղ, ուր ձեզ պիտոյ է միայն հրամայել. ես յանձն եմ առնում զարկել Ռիշելիէօին»:

— Լճա՛ ձեզ իմ ձեռքը, կոմս Շալէ, ես երբէք չեմ մոռանալու այս ըոպէն, — ասաց Թագաւորի եղբայրը:

«Կեցցէ Շալէ» բացազանչեցին բոլոր բազմականները, և գինին փրփրեցաւ բիւրեղեան բաժակների մէջ, որ խմուկէին երիտասարդ քաջի կենացը ¹⁾:

Լուսաբացին բոլորեքեան բաժանվեցան միմեանցից և ջոկ ջոկ ճանապարհ ընկան դէպ ի Փարիզ, և դէպ ի Սէն — Ժերման, ուր այն ժամանակին գտանվումէր պալատը:

Շալէն գնումէր մենակ, առանձին ճանապարհով Փօնդենեբլոյեան անտառի եղբրքով. անտառի մօտ կար բաւական խոր փոս, որ լըցված էր ջրով սաստիկ անձրևից, որ արդէն մի քանի ժամ անդադար գալիս էր: Երիտասարդ կոմսի բաւական շոյտ ընթացքից, նորա սրի կապը կտրվեցաւ, և գլորվելով փոսի մէջ ամրացաւ նորա զառիվայրումը, մի ծառի ձիւղի վերայ, մի քանի ոտնաչափ բարձր, ջրի մակերեւութից: Այս սրակապը զարդարած թանգազին գոհարներով ընծայել էր կոմսին Վալենտինան: Շալէ կոմսը մտածումէր, թէ ի՞նչ կերպով

1) «Կենաց խմել», այսինքն մի մարդու կեանք բարեմաղթելով գինի խմել, կամ նորա կեանքի համար խմել, այս ոճը կարծեմ թէ ընդհանուր լինի Հայերի մէջ:

կարող է վերստին ստանալ իւր դէպ ի փոսը գլորված սրակապը, և յանկարծ տեսաւ իւր քամակումը մի մարդ, որ թուա իջաւ փոսի մէջ, բռնեց կապը և շուտով դուրս էր գալիս ջրիցը: Շալէն կարծելով, թէ դա մի խաբեբայ մարդ էր, կամեցաւ ընկնել նորա քամակից, բայց այն մարդը ինքը մօտեցաւ կոմսին և տուեց վեր առած թանգագին բանը: — Ե՛նորհակալ եմ քեզանից, բարեկամ, — ասաց կոմսը. — ինչպէս երևումէ, դու երկիւղ չունիս ոտքերդ թացացնելուց:

«Ե՛լալէ կոմսին մօտենալու համար, կարելի էր յանձն առնուլ այդ բանը»:

Կոմսը տեսնելով, որ ձանաչեցին նորան, դարձուց իւր քննող հայեացքը այս անծանօթ մարդու վերայ, որպէս զի իւր կողմից ինքը ևս հաւաստէ, թէ այդ չէր ձանաչում այդ մարդը:

Եւս մարդու բարձր հասակը, կարծումէր նա թէ մի տեղ տեսած է. կարելի է տեսել էր նորան ստուերի պէս, որ լուսաբացի առաջին ճառագայթների երևելովը սահել էր կոմսի աչքից Եւփրեօզեան գաղա-նանոցի ձանապարհներումը... Կոմսը չը մնալով այս մտածութեան մէջ, տուեց նորան մի քանի դրամ և շարունակեց իւր ձանապարհը:

Մէն-Ժերմանեան լուիկ ամրոցը երևեցաւ անտառի քամակից, որ լուսաւորված էր մտանող արևի վերջին ճառագայթներով: Ամրոցի մօտ եղած պարտէզների մէջ զբօսնումէին այն ըուպէին ջուկ ջուկ կամ բազմութեամբ պալատի երևելի մարդիկը, սպասելով այն ժամին, երբ բացվելու էին արքայական բնակարանի դաշլիճները, ուր պիտոյ է սկսանալէր պարահանդէս:

— Տեսանէ՞ք պարոններ, — բացազանչեց յանկարծ Բասսամպի-երը, այսպէս շարունակելով սկսած խօսակցութիւնը իւր շրջակայ երիտասարդների հետ. — ո՛վ ձեզանից զո՛հ կը բերէ իւր հարստութիւնը այն կնոջ համար, որին սիրումէր:

«Ես», բացազանչեցին մի և նոյն ժամանակ բոլոր երիտասարդքը:

— Եւ դուք զո՛հ կը բերէ՞ք նոյնպէս և ձեր կեանքը:

«Եւ կեանքը», պատասխանեցին մի քանի ձայներ:

— Եւ թագաւորի դէպ ի ձեզ բարի շնորհը:

«Եւս», պատասխանեց մի միայն Շալէ կոմսը:

Եւս միջոցին ամրոցի ձակատը լուսաւորվեցաւ յանկարծ ամենափառաւոր կերպով: Բացած պատուհաններից երևումէին խնջոյքի համար պատրաստված դաշլիճներում զանազան գոյներով բիւրեղեան ճրագարաններ, որ պատած էին ծաղիկներով: Բոլոր պարտէզի մէջ գտանվողքը շտապումէին դէպ ի ամրոցը. նոցանից երկուքը միայն, փոխանակ թոչեւու և զնալու դէպ ի ամրոցը, ինչպէս թոչումէ թիթեռնակը դէպ

ի ճրագը, ուղղեցին իւրեանց գնացքը դէպ ի պարտեղի այն բաժինը, ուր մատուռից ընկած ստուերը թանձրանումէր զիշերային խաւարից, և ուր միայն մի աղօտ կանթեղ վառվումէր ամենայն գիշեր, դոթական կերպով շինած մատուռի ճակատումը:

Դը Շեվրեօզ դքսուհին և Շալէ կոմսը, (նոքա էին այն երկու մարդիկը) բաղմեցան լուռ ու մունջ փշապատ նստարանի վերայ: Դքսուհին, անձնատուր եղած մոայլ ու տրտում մտածութենների, որ պատառտումէին նորա սիրտը, իսկ կոմսը կատարեալ համարելով իւր երջանկութիւնը, ըստ որում կարող էր յայտնել նորան որին սիրումէր, թէ իւր հրաբորբոք ցանկութիւնը շուտով կատարվելու էր, թէ նա ամենայն բան զոհ էր բերում սիրուն: Իւր ապահովութիւնը, իւր դալըց օրերը, թագաւորի բարեկամութիւնը, իւր շնորհակալութիւնը, իւր պարտականութիւնը: Այն զմայլեցուցեչ ըոպէն, երբ նա կարող էր ասել իւր սիրական կնոջը, թէ ահա ինչ բան կատարեցի. քո համար, մօտենումէր արդէն. բայց նա դեռ ևս հեռացնումէր այդ ըոպէն, որ առաւել լաւ, առաւել կատարելապէս կարողանայ վայելել նորա երջանկութիւնը:

«Եախ և յառաջ դքսուհին միշահատեց լուռութիւնը և ասաց տխուր և ողբալի ձայնով, «Հենրիկոս, դու այս ըոպէիս սուտ խօսեցիր»:

— Ե՛ս, դքսուհի:

«Ես, դու ասացիր, թէ պատրաստ ես զոհ բերել քո սիրական կնոջը ամենայն բան աշխարհի երեսին, ես չեմ տեսնում այդ բանը»:

— Այլենաինա, այդ յանդիմանութիւնը անզգայն է:

«Ե՛ս, ո՛չ, այս յանդիմանութիւն չէ. դորա հակառակ լաւութիւն կ'առնես ինձ, չը կատարելով քո խոստումները... այն անզգար վիշտերը որ հասուցանումէ ինձ իմ թշնամին, այն հալածանքը, որ նա յառաջացնումէ իմ մէջ այն ցաւեցուցիչ մտածութիւնը, որ ես սխալվել եմ կարծելով տէր գտանել քո մէջ. այն ծանր և տխուր ստուգութիւնը, որ պետել է այժմ իմ հոգու վերայ. ահա սոքա բոլորը հարկադրումն ինձ վճռել, կատարել այն դիտաւորութիւնը, որ վաղուց զոյացուցել է ահը իմ սրտի մէջ... ես հրաժարվումեմ պալատից ու աշխարհից...»:

Ես ըոպէիս լավեցաւ ամրոցի բաց պատուհանների միջով ուրախ և ներդաշնակ երաժշտութեան ձայն:

— Ես, Այլենաինա, — ասաց Շալէն. «այս աշխարհը գանչումէ քեզ. նա ասումէ, թէ դեռ ես խունկ ու կնդրուկ է պատրաստել քո համար, թէ ընդունելու էր քեզ իւր գրկի մէջ... նորա ձայնը զուր չէ լսվում, ականջ դնենք նորան: Դը Շեվրեօզ դքսուհին, հանեց իւր

զգեստի տակից մի թուղթ. «ահա, Հենրիկոս, մի նամակ, դնա կանթեղի մօտ և ընթերցիր. այդ նամակը ուղարկված ինձ է Կարմեշիտեան վանքի մայրապետից»:

— Եւս ի՞նչ բան է, Վալենտինա, — հարց արեց Շալէն, յետ տալով նորան թուղթը, որ շուտով և հարեանցի կարդացել էր:

«Ի՞նչ վանքի մոպլոտ պատերի մէջ շուտով կը մոռանամ ես ամենայն հոգս և ամենայն զուր և խաբեբայ յոյսեր, որ թունաւորումէին մեր կեանքը»:

Շալէն հեռացաւ մի քանի քայլ և վերադառնալով Վալենտինայի մօտ, տուեց նորան մի փունջ վարդ, որ այն ըոպէին քաղել էր:

«Եւս քան ժամ անցանելուց յետոյ, որքան այս փնջի մէջ վարդեր կան», ասաց նա, «քո վրէժը կը հանվի քո թշնամուց, և դու կը երեւիս պալատի մէջ առաւել մեծակարող, առաւել հզօր, քան թէ եղած էիր երբ և իցէ»:

— Երգեօք ճշմարիտ է ասածդ:

Երգվումեմ:

Եւ դու, Հենրիկոս, դո՛ւ...

Ես կամ պիտի մեռանիմ, կամ պիտի սիրես ինձ»:

Եւս անցքից մի քանի ըոպէ յետոյ, զը Շալենօղ դքսուհին արդէն խնջոյքի միջոմն էր, այնպիսի պայծառ երեսով, որ նորա վերայ ուրախութիւնը չօղջողումէր աւելի փառաւորապէս, քան թէ զարդերի անգամանդները. իսկ Շալէն գնումէր այն ճանապարհով, որ հանումէր դէպ ի Լիմուր, ուր պիտոյ է հաւաքվէին կարգինալի թշնամիքը:

Դ.

Իշելիեօ կարգինալի տունը, որ անուանվումէր Լիմուր, Փարիզ և Գօնտեններլօ քաղաքների միջոցումը, երեւել էր իւր պարզ դեղեցկութենով: Պարտէզը, որ շրջապատումէր նորան, դարդարած չէր խուզած ծառերով. լայն ճանապարհը, որ տանումէր դէպ ի տունը, դարդարած էր բարձրահասակ կաղնիներով, բայց չունէր կանաչ դաշտավայր: Պալատականքը, որ դուշակումէին, թէ երիտասարդ եպիսկոպոսի կարողութիւնը պիտի ժամանակով ստանայ առաւել յառաջագիւտութիւն, այնքան ստէպ շրջընթացին այս ճանապարհի վերայ, որ ոտնակոխ էին արել բոլոր դաշտավայրը: Լուսարացի առաջին ծառագայթները արձակվեցան այս ճանապարհի վերայ, լուսաւորելով արքայազն Գաստօնի խումը, որի առաջևից գնումէր ինքը արքայազնը, իւր աջ կողմում ունելով Շալէ կոմսը: Կոցա քամակից փառահեղ հագուստով գնու-

մէին այն բոլոր երիտասարդ մարդիկը, որոնք դեռ ևս օրամուտին գան-
դառած էին իւրեանց աղքատութեան վերայ, մինչ այսօր բոլորի կուրծ-
քերը զարդարած էին թանգազին քարերով. նոքա ամենեքեան հագ-
նված էին որսորդական կերպով և ուրախ անհոգութեամբ շտապումէին
սպանել կարդինալը նորա սեպհական տան մէջ:

Սանկլաւիկները գնումէին քամակից. նոցա հանդերձքը լինելով
մի շատ կարճ կանաչագոյն վերարկու, և նոյն գունով բաճկոն, և կար-
միր վարտիք, որ կապած էին ոսկեթել կապերով, ցուցանումէին, թէ
այդ մանկլաւիկները պատկանումէին թագաւորի եղբօր պալատին:

Բիշէլիեօն միայնակ էր իւր ամարանոցի մէջ քաղաքից դուրս. դէպ
ի այդ տեղ մօտենումէին վաթսուն հատ շատ լաւ զբաղւած մարդիկ,
շատ հաստատ իւրեանց մտքումը դրած, որ այս տան տէրը միւս աշ-
խարհ ուղարկեն:

Իձեպէտ և այս դարանագործ մարդիկը շատ անհմուտ էին այսպիսի
գործերի մէջ, այնու ամենայնիւ չէր կարելի մտածել, թէ կարդինալը
կարող էր ազատվիլ այն փորձութենից, որ պատրաստել էին նորան
այս գլուխ կտրոզները:

Մի քանի ըրպէից յետոյ այն ատելի հոգեւորի սրտումը պիտի ցըց-
վէր թրի բարակ ու նուրբ սրած ծայրը, և եթէ հարկաւոր լինէր, յի-
սուն ինն ևս նոյնպիսի սրեր պատրաստ էին օգնութիւն հասանելու
առաջին սրին... Խրաքանչիւր ոք զգումէր, թէ հեռի չէ այս ըրպէն,
և սորա մօտենալը մի գաղտնի սարսափ բերեց ամենեցուն սրտի վերայ...
արդէն հեռի չէր տունը... մնումէր միայն անցանել ճանապարհը...
նոքա մօտենումէն նորա ծայրին և կանգնումէն պատշգամբի մօտ:

Յանկարծ նորա առաջին աստիճանի վերայ երևումէ Բիշէլիեօն,
դարձուցանելով դէմքը դէպ ի Գաստօնը, ասումէ նա. «Ձեր արքայա-
կան բարձրութիւնը բարեհաճել է այցելութիւն առնել իմ տանը. ես
շատ երջանիկ կը համարէի իմ անձը, եթէ թոյլ տայիք ինձ ընդունել
ձեր պէս հիւրը ամենայն պատշաճ պատուով. բայց որովհետեւ դուք կա-
միք այս տեղ հանգստանալ միայն, ուրեմն շատ քաղցր էր ինձ թողուլ
իմ տունը ձեր կամքին ու հրամանին:

Կարդինալը ասելով այս խօսքերը, բայց պատասխանի չը սպասե-
լով, խոնարհութեամբ գլուխ տուեց, յետոյ նստեց կառքը, որ պատ-
րաստ կանգնած էր, և հեռացաւ ամենաին արագապէս:

Գաւազիւրքը զարմացած նայումէին մինը միւսի վերայ, չը դիտե-
լով թէ ինչ պիտոյ է առնել, բարկանալ արդեօք, թէ ծիծաղել...
բայց շուտով ծիծաղը ստացաւ աւելի տեղիք և նոքա աղաղակելով ու
ծիծաղելով տուն մտան, ուր նոցա կտրիճութեան առաջն բացվեցաւ

մի պատերազմ վայրի հաւերի հետ։ Այս հաւերից հանեցին նոքա իւրեանց վրէժը, և շուտով այս խաղաղ տան սենեակները թնդացին աղաղակից ու երգից, որ այդ տունը դուցէ երբեք լսած չէր։

Վախաճաշիկը, թէև շատ շտապ պատրաստած, այնու ամենայնիւ շատ համեղ էր․ այս բոլոր չար երիտասարդները, որոնց սիրտը ընդունակ չէր երկար ու բարակ չարութեան, և որոնք ուտումէին ծիծաղելով, ուրախութեամբ շրջապատեցին սեղանը։ Աւերջին կերակրից յետոյ սկսվեցաւ զինարբուծիւնը, և առջարկեցին բաժակներ դատարկել սորա և նորա կենացը։ Մինի կենաց խմելու ժամանակին, երկու միմեանց զարկված բաժակներ կոտրվեցան և միջի զինիքը խառնվեցան։

»Հարսանիք կը լինի, հարսանիք կը լինի, ձայն տուեցին ամենեքեան․․․ ով է ամուսնանում ձեզանից, պարոններ։

Այս սովորական զիպուածը աչքի տակ ընկնելու չէր, եթէ գրեթէ նոյն րոպէին թագաւորական մանկաւիճներից մինը, որ հասել էր փարիզից, չը մատուցանէր Գաստօնին մի ծրար, կնքած Լուդովիկոս ԺԳ-ի կնքով։

Արքայազնը քանդեց կնիքը․․․ ծրարը պարունակումէր իւր մէջ մի երկար նամակ, որով թագաւորը նոր ի նորոյ խնդրումէր իւր եղբորից և առաւել շատ աղաչանքով, քան թէ երբ և իցէ խնդրած էր, ամուսնանալ օրիորդ Մօնպանսիէի հետ, խոստանալով, եթէ Գաստօնը հաւան էր այդ բանին, մոռանալու է ինքը բոլոր անցածը և հաշտվելու կատարելագէս Նորին Բարձրութեան հետ։

Վամակի հետ դրած էր մի ահագին հարստութեան ցուցակ, որ առաջարկված հարսը որպէս բաժինք բերելու էր փեսային, և պատկերը հարսնացուի, օրիորդ Մօնպանսիէի որ մեծացած լինելով հարաւային Ֆրանսիայում, յայտնի չէր դեռ ևս պալատի մէջ։

»Հո՛ս պարոններ»․ բացադանչեց Գաստօնը, «ահա ձեզ մի այլ դործ կարգինալի կողմից, որ անտարակոյս թեւադրել էր թագաւորին գրել այս նամակը։ Բայց մի և նոյն է, ես հաւատարիմ կը մնամ իմ բարեկամներին, թէև հասանելու լինէր ինձ աղքատութիւն և մահ։ Թո՛ղ կարգինալը խէ ինձանից իմ ստացուածքը, եղբօրս բարեկամութիւնը, այսու ամենայնիւ ես կը մնամ կամակից նոցա հետ, որոնց հալածումէն ես։ Ես պատկանումմի ֆրանսիական աշնուական տոհմին, ես պարտական եմ պաշտպանել նորա հին իրաւունքները, և որքան առաւել կարգինալը ընդդէմ դուրս գայ այն իրաւունքներին, ես այնքան ևս աւելի ջերմութեամբ պիտի հակառակ լինիմ նոցա»։

—Ապրի՛ արքայազնը, ապրի՛ մեր աշնուական կտրիճը։

Այս բացադանչութենների մէջ Շալէն միայն մնաց անհանգիստ մի

գաղտնի երկիւղեց, թէեւ սրտումը ուրախանումէր այն բանի վերայ, որ իւրեանց մտքի մէջ դրած գործը ստացաւ այսպիսի ընթացք: Մարդասպանութիւնը, այն ժամանակին մի մեծ, երեւելի բանի կարգում չէր. բայց Շալէի բնաւորութեան թուլութիւնը դրդումէր նորան յետ քարշովել այնպիսի բաներից, ուր նորա կամքը պիտոյ է երեւեր ինքնապէս գործակատար:

Չունելով կամքի հաստատութիւն և վճռականութիւն, որ անշուշտ պէտք են այր մարդերի, դոցա փոխանակ ունէր նա մի բարի, սիրող, և մեծահոգի սիրտ: Անառակ պալատը, ուր նա գտանվումէր, չը կարողացաւ զին զնել այդ արժանաւորութենքին. այդ արժանաւորութիւնքը չճանաչեցին, ոչ երիտասարդ կոմսի բարեկամքը, և ոչ, դուրսէ թէ այն կինը, որի համար պատրաստ էր կոմսը ամենայն ինչ զոհ բերել: Մի և մի հատ արարած միայն բոլոր աշխարհի վերայ սիրումէր նորան այնպիսի սիրով, որին արժանի էր նա.... այդ, նորա մայրն էր, մի աղնիւ կին որ զեռ. ևս պահպանումէր իւր հոգու մէջ ջերմ հաւատ զէպ ի Աստուած, և մտերմութիւն զէպ ի Հուշանեանց գահը¹⁾:

Վր Շէվրեօզ դքսուհին մենակ էր, և հանգստացած փոքրիկ և ցած նստարանի վերայ, երևումէր տխուր, և արտասուքի հետքերը երևումէին նորա գունաթափ թշերի վերայ: Շալէ կոմսը, որին ճանաչումէին ամրոցի սպասաւորքը, խաղաղութեամբ ներս մտաւ դքսուհու առանձնարանը:

»Մի լար, Վալենտինա», ասաց նա. «մի լար, զեռ. ևս կարող է ամենայն ինչ ուղղվիլ. և Բիշելիեօն չաղատվեցաւ մեր ձեռքից այնպէս, որ ամենեւին ապահով լինի մեզանից»:

— Ա՛հ, — բացառանչեց դքսուհին բռնելով Շալէի ձեռքը և սեղմորով նորան իւր կուրծքի վերայ, — մի կարծիր իմ մէջ այնքան անձնասիրութիւն. թէ Աստուած կը սիրես, այդպիսի կասկած մի տանիր իմ վերայ.... իմ լացս չէ իմ վերայ այլ քո վերայ, ո՛վ իմ սիրական... ինչ որ այսօր պալատումը խօսվեցաւ, էր միայն կարդինալի և մի անյաջող դաւաճանութեան մասին.... քո անունը ստէպ ստէպ կրկնվումէր.... ես լսեցի այդ բոլոր բաները.... և չը զիտելով ոչինչ, վշտանումէի և տանջվումէի զարհուրելի անհանգստութեան մէջ: Ո՛հ, ինչպէս հարկաւոր էր ինձ տեսնել քեզ, Հենրիկոս:

Շալէն առանց մի բան թաքցնելու, պատմեց Վալենտինային, ինչ որ պատահել էր կարդինալի տանը....

¹⁾ Հուշանեան գահ ստվելով խմցվումէ Բուրբոնեան տունը, որի նշանը էր Հուշան:

«Լ՛ս անբաղդ, դու այժմ ի՛նչ ես մտածում՝ առնել:

— Ես խոստացել եմ ազատել քեզ Վիշելիեօ կարգինալից:

»Ի՛յց դու ի՛նչպէս կարողացար այդպէս անզբուշարար քօ կեանքը վտանգի տակ ձգել»

— Ի՛մ պատիժը կը լինէր միայն մի ժամանակաւոր աքսոր:

»Ո՛հ. ո՛չ. այդ քօ կարծիքը զուր է. ամենայն մարդ խօսումէ այն վտանգի վերայ, որ պիտոյ է շուտով հասանի քեզ... Ճշմարիտ է, իմանալով մեր հաղորդակցութիւնը միմեանց հետ, դուցէ թէ գիտութեամբ մեծացնումէին իմ առաջն այն անբաղդութիւնը, որ պիտոյ է դայ քօ գլխին. բայց մի ե նոյն է. քեզ արժան էր արդէն ճանապարհ դուրս գալ դէպ ի Հոլլանդիա...»

— Մի՛ թէ պէտք էր թողուլ քեզ, ո՛վ Վալենտինա, թողուլ քեզ մի այնպիսի վտանգի երկիւղից, որ դուցէ թէ իրադործված էր միմիայն երեակայութեան մէջ...

»Հաստատումն, թէ թագաւորը մահու պատիժ կը տայ իւր սիրական կարգինալի սպանողներին»:

— Լուգովիկոսը խիստ մարդ չէ՛:

»Եւ դեռ ես ժամանակ չէ՛ ունեցել այդպէս լինելու. նա այնքան երիտասարդ է, բայց սպասենք... ո՛վ գիտէ, թէ ի՛նչ կը լինի ապագայումը...

Տխուր գունաթափութիւն ծածկեց դքսուհու երեսը. սիրտը խռոված այն վտանգից, որ պիտի հասանէր երիտասարդ սիրողին, նա ուղղեց նորա վերայ իւր արտասուալից հայեացքը և լուռ լուռ շօշափումէր կոմսի թուխ և թաւ մազերի գանգուրները...

Մի քանի ժամից յետոյ, Շալէ կոմսը գնաց Շելբրուքեան հովտի միջով, որի խոր տեղումը կառուցած էր դքսուհու ամրոցը, փակված ծառերի թանձր ստուերով: Աշունը մօտենումէր իւր վախճանին. Շալէն հեռանալով իւր սիրական կնոջ բնակարանից, քաղումէր ճանապարհի վերայ պատահած վերջին ծաղիկները, ինչպէս մի բոլոր յառաջ քաղեց վերջին ուրախութեան վարդերը, որ սահմանված էին նորան իւր կեանքի մէջ:

Ե.

«Ի՛նչ սառն է, ի՛նչ կոշտ է այս երկիրը... Ա՛հ, թէ Աստուած կը սիրես, բեր այս տեղ մի փոքր յարդ... Մի ամիս յառաջ ո՛վ կարող էր հաւատալ, թէ մի խուրձ յարդ լինելու էր ինձ այսքան ցանկալի ու փափագելի»:

Բանտապետը մօտեցաւ Շալէ կոմսին և ձգեց մի փոքր յարդ։ «Ի՛նչ ծանր են այս շղթայքը, նորա կտրումեն իմ ձեռքերը, ճնշումեն իմ մարմինը... գեղեցիկ ապարանջանք, հիանալի՝ օղամանեակք նորա համար, որի ձեռքերի վերայ մի ժամանակ փայլումէին Ֆրանսիայի ամենապատուական գոհարները, և որի կուրծքը ծածկած էր ոսկի օղերով, որ կրումէին իւրեանց վերայ սուրբ Միքայէլի և սուրբ Հոգւոյն ասպետութեան նշանները»։

Բանտապետը վեր առաւ ունելին և մի փոքր լայնացուց ձեռքի կապերը, այնպէս, որ յետոյ չէին կտրում Հենրիկոսի ձեռքերը։ Նոյն բողբոջները, երբ բանտապետը խոնարհեցուց իւր գլուխը դէպ ի երիտասարդ կոմսի ձեռքերը, աշխատելով լայնացնել նորա կապանքի օղերը, մի նուազ լոյս անցանելով նեղ, վանդակաչէն պատուհանի միջով, ընկաւ այս մարգու երեսի վերայ։

«Ինձ թփումէ, թէ ես ճանաչումեմ քեզ, «Ի՛նչ է քո անունը»։

— Լամոն։

«Լորդեօք պատահած չեմ ես քեզ ուր և իցէ»։

— Գէպ ի ֆօնտեններէ՞ ճանապարհի վերայ մի քանի քայլ հեռի Լիմուրից։

«Ուր դու բարձրացրեցիր իմ սրակապը»։

— Լոյս, կոմս, ես առ ժամանակ մի թողեցի նանտեսը այն պատճառով, որ այն տեղից դէպ ի Վենսենեան բանտը փոխադրեմ պարոն Օրնան կալանաւորը¹⁾ և վերադառնալով այս տեղ պատահեցի ձեզ։

«Բայց դու ի՛նչ կերպով կարողացար ճանաչել ինձ»։

— Ես տեսայ Ձեր պայծառութիւնը... հրապարակական տօներում... Երախտապարտ լինելով դէպ ի ձեր առատաձեռնութիւնը, ձեզ այս տեղ բերելուց յետոյ, խնդրեցի ես, որ թող լսան ինձ լինել ձեր բանտապետը, և իմ խնդիրը անտես չեղաւ։

«Եսեղձ Լամոն, քո պաշտօնը մի նախանձելի գործ չէ. ես ցաւումեմ քո վերայ»։

— Շատուց է արդէն, որ ես բնակվումեմ բանտի պարիսպների մէջ. շատուց ծանօթ եմ ես այն մարդերի հետ, որ օրէնքի խտուրթեամբ քարոզված են որպէս զրկված իւրեանց պատուից, արժանաւորութենից և հարստութենից, բայց երբէք չեմ պատահած այնպիսի մի արդեւականի, որ աղդէր իմ մէջ այնքան յարգութիւն դէպ ի իւր անձը, և որի ցաւին այնքան միաշունչ մասնակից լինէին բոլոր նորա բարեկամքը։

¹⁾ Սա էր Գաստոնի դաստիարակը, որ բանտարկվել էր կարգինաւ Բիշէլեօի հրամանով։

«Ուրեմն դեռ ևս ինձ չե՞ն մոռացել»:

—Քաւ լիցի. ամենեքեան մտածումն միայն քո վերայ, ամենայն մանրամասնութեամբ հարց ու փորձ են առնում այն բաների վերայ, որ պատկանումէին ձեր բանտարգելութեանը. դադարումն փողոցի մէջ, որ մի լուր իմանան ձեր գործի մասին. չեն հասկանում, թէ ի՞նչ կերպով այն բարձր աստիճանից կարողացաք դուք ընկնել բանտի մէջ... բայց դուք, կոմս, ի հարկէ անյոյս չէք:

«Գոհութիւն Աստուծոյ, ո՛չ. նախ և յառաջ Գաստոնը բարձի թողի չէ առնելու ինձ. նա աղնիւ է և չէ մոռանալու իւր բարեկամը»:

Բաց ի դորանից այն կինը, որ ձեզ սիրումէ մեծ զօրութիւն ունի:

«Լյո՛ս, նա ամենայն ինչ կարող է ծանուցանել թագուհուն, իսկ սա իւր կողմից թագաւորին, երբ որ կարգինալը չէր գտանվում երկու ամուսինների մէջ տեղումը»:

—Ձեր պայծառութիւն, ունի՞ք դեռ ևս այսպիսի հզօր բարեկամներ:

«Խիստ շատ, բայց ես հաւատացած եմ, որ նոքա խմուսն, պար են դալիս և որս են գնում, նկատելով, որ իւրեանց միջից պակաս էր մի որսորդ...: Եւ յոյս ունիմ միայն իմ մօր վերայ... Ո՛հ, մայր իմ, մայր իմ... միայն թէ կարողանայի շօշափել իք մի, որ քեզ էր պատկանում. այնուհետեւ իմ չարչարանքը այնքան խիստ լինելու չէին»:

Բանտապետը հանեց իւր ծոցից մի թուղթ:

—Կոմս, ահա ձեր մօր նամակը:

«Նամակ. » և նա սեղմեց իւր կուրծքին նամակի հետ միասին և այն ձեռքը, որ տալիս էր նամակը:

Լամոնը կրակ վառեց և լուսաւորեց կանթեղը, որ կախած էր պատից, յետոյ դնելով զլսարկի վերայ մի թերթ թուղթ, սկսեց մի բան գրել:

Լյոս միջոցին արգելականը սաստիկ փափագով կարդումէր մի այսպիսի նամակ:

Ըալէ կոմսուհին իւր որդուն ¹⁾).

Նամակս, Հոկտեմբերի 17 թուականին:

«Իմ որդի, երդմեցնումեմ քեզ քո մօր և Աստուծոյ անուշով, որ նայումէ մեր վերայ. զրահաւորվիր հաստատուն հողով անբաղդութեան մէջ, որ հասել է քեզ: Գուր կը փրկվիս, Հենրիկոս, և կը փրկվիս շուտով. ամենայն ինչ, որ միայն կարելի է, քո համար գործ կը

¹⁾ Բնագիր նամակի օրինակը:

դրվի. ինդիլքը, աղաչանք, ոսկի, հրապոյրքը, ամենայն ինչ, ամենայն... անհնարին է, որ այդպիսի չնչին դատապարտութիւն չը քակտվի ինքն ըստ ինքեան, և մի այնպիսի անմեղութիւն, ինչպէս քոն է, չը խոստովանվի:

Քո համար աշխատել, այդ իմ մի հատ խորհուրդն է, իմ որդի, որ կապումէ իմ սիրտը այս կեանքի հետ... Նոյն խել պատահարի երեկոյից մինչև Սեպտեմբերը, ես այնքան չարչարվեցայ, որ իմ լեզուն երբէք կարողանալու չէ նկարագրել այդ բոլորը. ես չէի հաւատալու, թէ կարելի է տանել այսքան տանջանքի: Քո տառապանքի նկարագիրը անդադար իմ աչքի առաջն է. ինձ թմրումէ, որպէս թէ մի դե կրծումէր իմ սիրտը. ինձ առելի է այն լիութիւնը, որի մէջ ապրումեմ ես. այն անօթքը, այն վարդաբանքը, այն կրակը, այն լոյսը, որից զըզված ես դու. այս բոլորը խոցոտումէ իմ աչքը. ես ապրումեմ միմիայն հացով ու ջրով, քնումեմ քարի վերայ, և կրումեմ մազեղէն հանդերձ... Ներքի ինձ, իմ որդի, որ ասումեմ քեզ այս բոլորը. բայց ինձ թմրումէ թէ քո չարչարանքը թեթեւանալու էին այն հաւատով, թէ կայ աշխարհի վերայ մի սիրտ, որ զգումէ քո բոլոր վիշտը և մասնակից է քո բոլոր վատաբաղդութեանը...

Ո՛հ, դուցէ դու մտածումես, թէ քո պաշտական բարեկամքը մոռացել են քեզ. կարելի է բանտի վանդակաշէն պատուհանի միջով թռչում հասնումէր քեզ նոցա ուրախութենների ձայնը... Ահ, եթէ այդ բոլորը ստոյգ է, դու կարող ես գոնէ ասել ինքդ քեզ, թէ այն բարեկամը, որ հաւատարիմ էր, քան թէ քո միւս այլ բարեկամները, և որ սիրումէր քեզ, ապրումէ այժմ ինչպէս դու, առանձնութեան, զըզվածքի և չարչարանքի մէջ, և թէ երբ յուսահատութեան արտասուքը զըզվումէր քո թշնմի վերայով, միւս այլ այդպիսի արտասուք փայլումէր այդ բարեկամի աչքերումը:

Վախախնամութեան կամքն էր, այսպէս խիստ պատժել քո մայրը, այն պարծանքի համար, որ նա պարծենումէր քեզանով, և այն ուրախութենների համար, որոնց պատճառը դու էիր... Բայց չէ պիտոյ մեղ զԺգոհ լինել Աստուծուց: Այս նամակը, որ նա տուեց ինձ կարողութիւն գրելու, է արդէն անտարակոյս թեթեւութիւն մեր չարբանքներին... Աստուած թող արժանացնէ ինձ տեսնելու քո աղատութիւնը:»

Մինչդեռ Շալէ կոմսը կարդումէր իւր մօր նամակը, որ թրջած էր արտասուքով, բանտապետը գրումէր հետեւեալը:

Նորին Սրբազնութեան Կարդինալ զը Տիշելիեօ սպասաւոր Լամինի յայտարարութիւնը Հոկտեմբերի 29ից:

«Սրբազան Վարդինալի ուղարկած հրամանին համաձայն, ես մի փոքրր թեթևացրեցի արգելականի դրութիւնը, որ այս ճանապարհով կարողանայի որսալ նորա հաւատը դէպ ի ինձ. ես տուեցի նորան մօր նամակը, որ յառաջուց յանձնած էր Նորին Սրբազնութեան հաւանութեանը: Ես այսօր կարգվելով նորա մօտ իբրեւ բանտապետ, ահա թէ ի՞նչ կարող եմ յաւելացնել իմ յառաջուց տուած ծանօթութեան ների վերայ:»

«Ես նոյն իսկ արգելականի բերանից կարողացայ քաղել ամենայն ինչ: Նա կցորդ է դտանլած դաւաճանութեանը, նախ և յառաջ լինելով արքայազն Պաստոնի և երկու Վանդոմենրի բարեկամ. երկրորդ, սաստիկ սիրելով դքսուհի դը Շելբուզը, որ յայտնի թշնամի է Նորին Սրբազնութեան, պարոն մինիստրին»:

«Իւր այժմեան դրութեան մէջ նա իւր յոյսը դրել է Նորին արքայական Բարձրութեան վերայ, դքսուհու բարեխօսութեան վերայ թաղաւորի մօտ, և առաւելապէս իւր մօրսիրու և հաստատ բնակորութեան վերայ»:

«Լրդեւականը, ինչպէս երեւում է, բնաւ չէ զգջում իւր գործի վերայ, և միտք չունի փոխել իւր սիրտը և դիտաւորութիւնքը դէպ ի Նորին Սրբազնութիւնը, եթէ ազատութիւն ստանար: Խոստովանութիւնը, որ նա կատարեց, հերիք է, նորա մահու դատաւճիռը հաստատ ու անփոփոխելի պահելու համար:»

Պը Շելբուզ դքսուհին սկսել էր հաղնլիլ: Նորա վերայի զգեստը էր սպիտակ ատլասից. հանդերձի երկայն մէջքը ցուցանումէր կրողը զուգակշիռ իրանը: Նորա մանեակը բաղկանումէր մի շարք խոշոր մարդարիաներից, մարդարտեայ կապերով հիւսած էին նորա պայծառ շագանակազոյն մազերը, որ սանտրած դէպ ի յետ, ոլորած առանձին առանձին դանդուրներով, կաղմուկէին նորա գլխի վերայ մի տեսակ թագ, որի մէջ փայլումէին խոշոր մարդարիաներ:

Մանկամարդ անգլիացի աղախինը, որ էր դուքս Բուքենհեմի սպասաւորներից մինի դուստրը, որին առել էր իւր մօտ դքսուհի դը Շելբուզը իւր սպասաւորութեան համար, նայումէր նորա վերայ զարմանալով և ցաւելով:

— U's, beautiful. Բնչ գեղեցկութիւն և ի՞նչ վայելչութիւն. ի՞նչպէս կարող էք դուք, ով դքսուհի, միշտ այդպէս գեղեցիկ լինել այն վշտերի մէջ, որ կտրատումէին ձեր սիրտը:

Ի՞նչ պիտոյ է առնել. արտասուքը հետք չէ թողում կնոջ երեսի վերայ. և մեր իսկական արհեստը այն է միայն, որ ամենազարհուրելի հոգեկան վշտերի մէջ կարողանայինք երեւել միշտ գեղեցիկ, միշտ նա-

գելի : Այն օրից , որ Արքայական տունը դառնալու մէջ , այն օրից , որ մեք բնակումենք այս քաղաքի մէջ , ուր չարաբաղդ Շալէն մաշվումէ բանտումը , ես միշտ հրաժարվեցայ մասնակից լինել ուրախութենների , որ իմ աչքին սրբապղծութիւն էին երևում այս տարաբաղդութեան մէջ : Բայց թագուհին համարեա թէ միայն մնալով կարդինալականների կանանց մէջ , կարօտումէ ինձ , և ես չեմ կարող թողուլ նորան միայն . . . :

— Եւհա ձեր հովարարը դքսուհի , ձեր վերարկուն :

Դքսուհին վեր կալաւ այս բաները ու շարժութեան մէջ , որպէս թէ ինքը իւրեան ասելով :

— Եւհ , պէտք է գեղեցիկ լինել , ծիծաղելու նիւթ չը լինելու համար . . . Ո՛հ , ծանր , արհամարհելի պարտականութիւն :

Very good ! . . . Դուք , դքսուհի , այս հանդերձի մէջ երևումէք առաւել մատաղահաս :

— Կարելի է : Ինչ ժամանակ ես քսան տարեկան էի , ամենայն կերպ հանդերձը լաւ էր գալիս ինձ , իսկ այժմ ես պիտի քննելով ընտրեմ իմ համար հանդերձ և զարդ . . . :

Բայց դուք , դքսուհի , և այժմ ևս սիրելի էք , ինչպէս յառաջ . իսկ մեր երջանիկ Անգլիայումը , սէրն է գեղեցկութեան չափը :

— Եւհ , այո , ես հաւաստի եմ , ինձ դեռ ևս շատ սիրումեն , բայց այդ , ձերք չէր :

« Կայեցէք , դքսուհի , նայեցէք , թէ ինչքան կենդանութիւն կայ ձեր աչքերումը , որոնք դեռ այս բոլորիս այնքան շատ արտասուեցին . . . :

— Եւհ , իմ աչքերը չոր են , բայց նա , որ ինձ սիրելով մասնակից էր եղած այն յիմար դաւաճանութեանը , մաշվումէ այժմ կապանքի մէջ . . . այլև եթէ այդ սէրը լինէր այնպէս , ինչպէս նա կարծումէ . . . բայց ո՛չ , ես երբէք չեմ սիրած նորան այնպիսի սիրով , որին արժանի էր նա . իմ սէրը նորա հետ զրկված էր այն երկնային կայծից , որ փոխարկումէ նորան դէպ ի մի հրեղէն հոսանք . . . երբ որ ես հրաժարվեցայ Բուքենհեմից , որ իւր վերայ էր դարձուցել թագուհու աչքերը , երբ որ ունեցայ այն սարսափելի անձնուրացութիւնը բաց թողուլ այն մարդը , որին սիրումէի . ես հարկադրվեցայ այս զոհի վերայ յաւելացնել մի նոր զոհ , և սկսանել մի նոր հաղորդակցութիւն , որ Աւստրիական Աննայն հանդիստ մնար բոլորովին և իւր յաղթութեան մէջ . ես կատարեցի այս . . . բայց զոհը պատահեց սարսափելի . . . :

« Եւհ , այդ վեր էր , քան թէ ձեր ոյժը , և այն օրից դուք բոլորովին փոփոխվեցաք . համարձակութիւն էր արդեօք ասել ձեզ , դքսու-

հի, թէ բարեպաշտութիւնը, որով դուք յառաջ նշանաւոր էիք, հեռացել է ձեզանից . . . :

Ո՛հ. ես խլեցի ինձանից այն բաղդաւորութիւնը, որ Աստուծուց էր ուղարկած. ես կապիւած էի մի այնպիսի մարդու հետ, որի նմանը չը կայ աշխարհումն, և ինքս իմ ձեռքով կտրեցի այն կապերը, որ միաւորումէին ինձ նորա հետ, թող տալով նորան ուրիշ կնոջ. ես ինքս եղայ այն դժոխային զօրութիւնը, որ կտրատումէ սիրտը և թռնաւորումէ ամբողջ կեանքը :

«Եւ դուք մինչև այժմ ևս սիրումէք մեր փառաւոր Լօրդը :

— Եւ՛ր, ես սիրումեմ նորան . . . լինումն ըոպէներ, որ ես պատրաստ էի ընկնել նորա ոտքերը : Սիրելի լինել Բուքենհեմին, սիրելի այն մարդուն, որի ճակատումը փայլումն երեք թագաւորութենների մեծութիւնը. այդպիսի բաղդ, որին արժանի չէ ոչ մի հասարակ կին . . . Ա՛հ, ես էի այն կինը, որին բաղդը սահմանել էր այս երջանկութիւնը, և այդ մարդը ասումէր ինձ, թէ սիրումէ ինձ . . . Եւ, Բուքենհեմը սիրումէր ինձ . . . Ո՛հ, Աստուած :

«Եւ դուք կարողացաք այդպէս շուտով հրաժարվիլ նորանից :

— Եւ՛ր. պատճառ, ես լաւ համարեցի ենթարկել այն նախանձաւորութեան տանջանքներին իմ անձը, քան թէ թագուհին . . . Ես սիրելի էի Բուքենհեմին, բայց դորանից յառաջ սիրելի ու բարեկամ էի Աւստրիական Աննային : Ես կամենումեմ մեռանել, կրելով այդ անունը. այս կամքը զօրաւոր է իմ մէջ, և աւելի զօրաւոր, քան թէ սէրը : Բարձր աստիճան և իշխանութիւն անպատճառ հարկաւոր են ինձ. ես չեմ կարող ապրել առանց նոցա, և նոքա կապելով ինձ աշխարհի հետ, շինումն իմ սէրը ստրուկ :

Մի զարհուրելի դիպուածով ժառանգեցի ես մի և նոյն ժամանակին հարստութիւնը և կոչումը դ'Անքր Մարշալի կնոջ, այն կնոջ, որ այրվեցաւ Գրեվեան հրապարակի մէջ նորա համար, որ արժանացել իւր Թագուհու «սիրականի» անունին : Այն թանգագին բաները, այն ոսկի շղթայքը, այն ապարանջանքը, որ բոլոր պատկանումէին Գալիգէյ Կոնչենուն, կրումէր նա, և կարելի է թէ սիրումէր նորանց : Այն վենետիկեան գնդասեղը, որի մէջ ասումն, թէ թոյն էր պահում, այն մատանին, որի համար ասումն, թէ կախարդը ընծայել է նորան գիշերով եկեղեցու բակումը, այն բոլոր բաները դիպել են այդ կնոջը, որ գուցէ թէ կապակից լինելով նոյն ժամէ հետ, այլև մասնակից լինելով սրբապիղծ արուեստների գաղանիքին, ուսել էր շղթթայել միշտ իւր հետ Մարիա Մեդիչիսի սիրտը : Եւ այս բոլոր գանձերը այժմ պատկանումն ինձ. նոքա իւրեանց մէջ պահել են այն թոյնը

որով նա ապականել էր այդ գանձերը. նոքա այդ թոյնը խառնումն իմ արիւնի մէջ, այրումն, լաւիւմն նորան. և այս երկու զարհուրե-
լի ախտերը, սէրը և պատուասիրութիւնը սպանումն ինձանում բոլոր
միւս զգացողութիւնքը. . . . Ո՛հ, Աստուած իմ, Աստուած. ինչու
թոյլ տուեցիր այդ դեերին տիրել ողորմելի կնոջ սրտին. . . :

— Դքսուհի, ութ ժամը ղարկումէ, ձեզ ժամանակ է :

«Այո ժամանակ է. մեք պար ենք դալիս այս երեկոյ. մեք, կարելի
է ասել, պիտոյ է կաքաւենք Շալէի պատգվելու օրին. պատճառ, ա-
րիւնը հետք չէ թողում այր մարդերի ձեռքերի վերայ, ինչպէս արտա-
սուքը կին մարդերի վերայ. . . . ինձ ժամանակ է :

Դքսուհին, այս խօսքերը ասած, ընկաւ աթոռի վերայ դռնաթափ
և վստահած չարչարանքներից :

Այս րոպէին ներս բերեցին մի սպասաւոր, պալատական հանդեր-
ձով, որ յանձնեց դքսուհուն մի ծրար թագաւորական կնքով և հե-
ռացաւ :

Լուդովիկոսը գրումք դքսուհի դը Հելլեօղին, թէ Շալէն կա-
րող է գտանել ողորմութիւն և մի պայմանով, որ դքսուհին կատարե-
լու էր. Նորին մեծութիւնը ինքը կամենումք յայտնել դքսուհուն այդ
պայմանը միւս օրի առաւօտու ինն ժամին, երբ որ կը տեսանէր նորան :

Վալենտինան կարդալով այս նամակը ծնկի վերայ, շատ արտա-
սուք թափեց :

— Աստուած իմ, գոհ եմ քեզանից. Շալէն կը փրկվի :

. . .

ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՐԱՆԸ :

1626 Թուականի Հոկտեմբերի 28 ի առաւօտուն Նանտեսեան բանտի
շինութեան վերայ նստել էր թափնը և խաւար մառախուղ :

Սի քանի անցաւորք միայն երեւումէին այս համարեա թէ անբնակ
տեղումը, և այս մարդերի մէջ որպէս ստուեր երեւումք մի բարձրահա-
սակ կերպարանք, երկայն վերարկուով և սև դիմակով երեսի վերայ.
այս ստուերատեսակ կերպարանքը նկատելի անհանդստութեամբ ման
էր դալիս հին բանտի պատշգամի չորս կողմով :

Դը Հելլեօղ դքսուհին, սկսեալ այն օրից, երբ պալատի հետ միա-
սին եկել էր Նանտես, ուր Շալէ կոմսը արդէն աւելի քան թէ մի
ամիս մաշվումք բանտի մէջ, չէր ունեցել այնքան վստահութիւն, որ
մօտենար այս սարսափելի բնակարանին : Միանգամ միայն, թագուհու
կառքի մէջ անցանելով Բոֆէյեան հրապարակի վերայից, տեսաւ նա

հեռուից նեղ փողոցի ծայրումը այս զարհուրելի շինուածը, և նորա սիրտը այնպէս սեղմվեցաւ նորա կրծքումը, որ փոքր մնաց, որ կորուսանէր իւր զգայութիւնը... Բայց այժմ ամենայն ինչ փոխված էր. այժմ նա հաստատ դիտէր, որ Շալէն պիտի փրկվի. պատճառ, իւր հոգու մէջ ունի էր գրել — կատարել այն պայմանը, որ պահանջելու էին նորանից, թէ և շատ ծանր և դժուար լինէր այն:

Այս երդումը տուած, սպասումէր նա ինն ժամին, որ սահմանած միջոցն էր թաղաւորը տեսնելու, և շտապեց նայել այն պատերի վերայ, որ մի փոքր յառաջ բերել էին նորա վերայ այնպիսի զարհուրանք: Ձգելով իւր փառաւոր հանդերձների վերայ մի մոխրագոյն վերարկու և գնելով երեսին մի սև դիմակ, թողեց նա իւր ուղեկիցքը հրապարակի վերայ և մօտեցաւ այն օթեանին, ուր արգելված էր անբաղդ երիտասարդը:

Նստարկոյս, շատ փոքր յուսակի էր կարողանալ մօտենալ բանտարկածին, և ծանուցանել նորան, թէ նա ազատվելու է. բայց նա կարող էր գոնէ մերձենալ այն պատերին, որոնց ներսումը մաշվումէր կոմսը. կարող էր շնչել այն օդը, որ շնչումէր կոմսը. ուր բաց ի սորանից երբեմն պատահումն դիպուածներ, որ չէ կարելի յառաջուց դուշակել... Գուցէ կը յաջողի նորան մի բան իմանալ անբաղդի մասին:

Արդէն կէս ժամ անցաւ, մինչ դքսուհին շրջըջումէ այս մտայնոտ պատերի մօտ, չը կարողանալով հեռանալ նոցանից. յառաջ տանելով իւր հետաքննութիւնը, հասաւ նա վերջապէս մի նեղ փողոցի, բանտի դռների մինի մօտ, որի հանդէպ կար պանդոկ: Մի բարձրահասակ, նուազ դունաթափ մարդ դուրս եկաւ այն տեղից:

Ղա բանտապետներից մինն էր, և յատկապէս նա, որ պահումէր կոմս Շալէին: Երևումէր, թէ նա պանդոկումը թողել էր իւր բարեկամքը, որոնք աղաչումէին նորան այդպէս շուտով չը հրաժարվիլ իւրեանցից. այսպէս կարելի էր եղբայրակել այն բանից, որ նա կանգնելով դեռ ևս կիսափակ դրան շեմքի վերայ, ասաց:

— Ա՛յ. ո՛չ. պիտոյ է ինձ վերադառնալ դէպ ի իմ պաշտօնը:

Ղը շեմքից դքսուհին, լսելով այս խօսքերը, յանկարծ հոգի ստացաւ և յարձակվեցաւ դէպ ի այն դուռը, որի միջով պիտի ներս մտանէր բանտապետը:

— Կացէք. ձայն տուեց նա, բան ունիմ խօսելու ձեր հետ. թէ Աստուած կը սիրէք, լսեցէք ինձ...

Ի՞նչ հարկաւոր է քեզ, իմ նազելի, ես պատրաստ եմ լսելու քեզ, տիկին...

Բանտապետի խօսակցութեան ձևը այսպէս յանկարծ փոփոխվեցաւ

այն պատճառով, որ բանտապետը դքսուհու շարժողութեան միջոցին նկատեց հասարակ վերարկուի տակ մի փառաւոր զգեստաւորութիւն, որ կարող էր պատկանել երեւելի տիկնոջ միայն:

Լյս միջոցին դքսուհին ստանալով բանտապետի կամքը. ըսել նորա ասելիքը, չը դիտէր, թէ ինչ խօսէ. դքսուհին տեսնելով բանտապետը, ժամանակ չը գտաւ մտածելու առաջին ըոպէումը, թէ ինչ օգուտ կարող է յառաջանալ այս դիպուածից և դադարեցրեց նորան, չը դիտելով ամենեւին, թէ ինչո՞ւ համար:

Բանտապետը, ասելով, բայց պատասխան չը ստանալով, կամենումէր հեռանալ: Դքսուհին հանեց իւր մատից բոխիկանտի մատանին և տուեց բանտապետին, որ մնայ մի փոքր ևս, և ասաց.

— Գուք գնումէք կոմս Շալէի մօտ:

«Լյո, տիրուհի. ի՞նչ բանով կարող էի օգտակար լինել ձեզ:

— Լյս կամիմ... Ա՛հ... թող տուեցեք ինձ... ձեր ներկայութեամբ տեսնել նորան մի ըոպէ... պահանջեցէք դորա փոխարէն ինչ վարձ և կամիք:

«Լյո. անկարելի է:

— Ուրեմն հասուցէք նորան դո՞նէ մի նամակ... .

«Իմ պահպանութեան յանձնված բանտարկեալը չէ կարող նամակ ընդունել:

— Ուրեմն ասացէք նորան... .

«Լյս ոչինչ չեմ կարող ասել նորան:

— Լ՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ:

Եւ յուսահատութեան մէջ դքսուհին չը դիտէր, թէ ինչ առնէ և ինչ որոշէ... Յանկարծ մի գեղեցիկ խորհուրդ վեր փայլեցաւ նորա մտքումը, նա վեր կալաւ մի ծաղկափունջ երեք վարդից կապած, որ դրած էր նորա դոդումը և ասաց բանտապետին, տալով նորան իւր բոլոր ոսկին, որքան ունէր իւր մօտ:

— Գո՞նէ դուք մի հրաժարվիք տալ Շալէին այս ծաղիկները, սոցա մէջ մի վտանգաւոր բան չը կայ... .

Դքսուհին կարծումէր, որ Շալէն, ստանալով այս ծաղկափունջը կը հասկանայ, թէ ով էր նորա ուղարկողը, և կ'ընդունէ որպէս մի բարի գուշակութիւն:

Բանտապետը, տեսնելով այսպիսի գեղեցիկ տիկին, որ յանձնումէր նորան այդ ծաղկափունջը, զգաց, որ անարժան էր ձեռքով մօտենալ նորան. նա պատահեց իւր ծոցի մէջ դառնված տետրակից մի թերթ թուղթ, պատատեց նորա մէջ ծաղկի ծղօտները և խոստացաւ հասուցանել նորանց բանտարկած կոմսին:

— Մեծահոգի եղէք, ասաց դքսուհին այն բանտապետ մարդուն, և թողեցէք ինձ մի քանի բառ կապարեայ գրչով գրել այդ թղթի վերայ:

Չայնր, որով ասվեցան այս խօսքերը, հնչեց մի այնպիսի քաղցր զմայլեցուցիչ կերպով, որ բանտապետը չը կարողացաւ ընդդիմանալ. նա տուեց դքսուհուն գրիչ և թանաքաման. վալենտինան, սիրտը լըցված ուրախութեամբ, և յիշելով այն խօսքերը, որ Շալէն ասել էր նորան Լիւնուրեան անցքից յառաջ, գրեց շտապով. «Երբ կ'անցանեն այնքան ժամեր, որքան վարդեր կային այս ծաղկափնջի մէջ, դու կը աղատուիս քո թշնամու ձեռքից:

Այս գործը կատարած, դքսուհին հրաժարվեցաւ բանտապետից և շտապեց դէպի իւր պատգարակը. երանելի յուսով, թէ Շալէն շուտով կը ստանայ նորա ծաղիկները և կը մխիթարուի, ճանաչելով այն ձեռքը, որ գրել էր այս նամակը:

Լուդովիկոս ԹԳՐ բնակումէր այն միջոցին Վանտէսեան ապարանքումը, որ շինել էին Բրիտանեան դուքսերը: Այնարձակ սենեակները այն բաժնի, որի մէջ նա բնակումէր, չունեւ թիւ արքայական պճնազարդութիւն, նշանաւոր էին իւրեանց մոայլ կերպարանքով և լուծեանով, որ թագաւորումէր այն տեղ:

Կախասենեկումը, ուր արդէն անցանումէր մառախլապատ և ցուրտ առաւօտու նուազ լոյսը, կային երկու մեծ պատուհաններ, զանազան գունաւոր ապակիներով. այս պատուհանների միջոցում եղած պատի մօտ դրած էր մի մեծ ընկուզեայ պահարան, որի մօտ նստել էր մի սպասաւոր և ձեռքերը խաչած կրծքի վերայ, սաստիկ յօրանջումէր: Նորա հանդէպ մի ընկուզի փայտի պատուանդանի վերայ կանգնած էր մի կերպարանք, որ այս և այն կողմը շրջումէր գլուխը և թարթում էր աչքերը. որպէս թէ ծաղը առնելով սպասաւորին, յօրանջումէր և ինքը...

Հետեւեալ սենեակը, թագաւորի առանձնարանը նոյնպէս տխուր էր և մռայլոտ, ինչպէս նախասենեակը: Պատերի վերայ կախած էին զէնքեր, քարտեզներ, շատ պատկերներ. խաչելութիւն, նուազարան, որսորդական եղջիւր և վերջապէս արեղայական վերարկու, որ թագաւորը սիրումէր երբեմն ձգել իւր վերայ: Մեծ հնոցումը կրակը վառվումէր, բայց նա բացարձակումէր միայն մի թոյլ լոյս և չէր ջերմացնում սենեակները, որոնց մէջ փչումէր գերեզմանական սառնութիւն:

Լուդովիկոսի բոլորովին սև հանգերձքը տալիս էին նորան սուգի և տխրութեան կերպարանք: Թագաւորը շատ թոյլ առողջութեանով և

կազմուածքով, դունաթափած էր և մտատանջ. նանստել էր ցած թողած իւր ցանցառ մաղերով ծածկած գլուխը թոյլ և անզօր ձեռքերի վերայ, և անշարժ նայումէր մի բանի վերայ, որ կար նորա առաջը:

Մեծ սեղանի վերայ, ուր ընկած էին ազօթարաններ, օրհնարաններ, մեռելի դանդ, դրած էր նոյնպէս մի փոքրիկ արկղ փիլի ոսկրից, ոսկի շէնքով, զարդարած շատ գեղեցիկ և խնկաւորած զանազան անուշահոտ ջրերով, սա ոչինչ յարմարութիւն չունէր շրջակայ առարկաների հետ:

Այս արկղիկը լցած մանր տոմսակներով, մի քանիքը ևս ընկած էին սեղանի վերայ, գտել էին Շալէ կոմսի մօտ, նորա բռնվելու բոպէին և Բիշելիեօի հրամանով մատուցած էին թաղաւորին. ահա այս արկղի վերայ էին բեկեռած Լուդովիկոսի աչքերը այնպէս անշարժ կերպով:

Նորա ձեռքը խառնելով տոմսակները, բարկութեամբ սեղմումէր նորանց: Այս տոմսակները դրած էր զը Շելլեօզ դքսուհին դէպ ի Շալէ կոմսը, այս երկուքի երջանիկ սիրու կարճատև միջոցումը:

— Այո, ասաց թաղաւորը, նայելով չորս կողմը, — այս նամակները ասումն են ճշմարիտը... Ահա այն նուագարանը, որի համար ինձ բամբասումն և որով ես փարատումեմ իմ տիրութիւնը, որ կըրծումէր իմ սիրտը... Ահա այն աբեղայական վերարկուն, որ ես հագնումեմ երբեմն...

— Այո, դքսուհի, այս ևս ճշմարիտ է. դուք չը գիտէք, որ ես պատատված այս վերարկուի մէջ ամբողջ դիշերներ անցուցել եմ ծնկի վերայ, Աստուծոյ սեղանի առաջը, և թէ այդ բոպէներում միայն եղել եմ կատարելապէս երջանիկ... երբ ես սաղմոս էի երգում, ինձ թըվումէր, թէ միշտ կրումէի այս վերարկուն: Այն ժամանակ ես մոռանումէի բոլորը. մի կատարեալ հանդարտութիւն թաղաւորումէր իմ շրջակայքումը. ես այն ժամանակ թշնամիք չունէի, չունէի եղբայր, որ սպասումէր իմ մահին, որ տիրէր իմ գահին և իմ կնոջը. չը կար այն միջոցաւորը, որ խոնարհեցներ ինձ իւր կարողութիւնով, չը կար այն ժողովուրդը, որ երեսիս էր զարկում իւր կատականքը և ծաղըր... ես մոռանումէի, և այսէայն յանցանքը, որի համար դատապարտումն ինձ... Աստուած, Աստուած, ինչու համար ցանկանումն դոքա, որ ևս առաւել անբաղդ լինիմ ես, ինչու համար յանդիմանումն ինձ այն կարճ բոպէների համար, որ ուրախութիւն էին բերում ինձ...

Եւ սառն արտասուքը, որ Լուդովիկոսը ի զուր աշխատումէր զսպել, գլորվեցաւ նորա աչքերից: Նա սարսափելով շտապեց սրբել նորան...

— Ո՛հ, ձայն արձակեց նա եթէ նոքա տեսանէին այս արտասուքը, այնուհետև դարձեալ կ'անուրանէին ինձ թոյլ... թոյլ... Մի՛թէ ես

Թոյլ էի պատերազմի դաշտումը, ուր Բասսումպիներ ծերունին խօսելով իմ վերայ, ասաց «ես երբեք տեսած չեմ այսպիսի քաջ կտրիճ: Մի՞թէ ես վախեցայ մահից...»

Բայց ինձ բամբաստումն, իմ վերայ ծիծաղումն այն պատճառով, որ ինձ ոչ ոք չէ սիրում... Ո՛րքան թշնամիք, որքան մատնիչք, որոնց բարերարութիւն էի արած, շրջապատումն ինձ... Ինչքան վիշտեր ամենայն կողմից թափումն նոքա իմ վերայ, և ես ձեռքումս ունեւում պատժելու հնարքներ, պիտոյ է բռնակալ համարվիմ, եթէ դորձ դնէի դորանց... Ո՛վ Աստուած, Աստուած. չհամարձակվիլ ոչ սիրել, ոչ ատել... այս մի զարհուրելի բան է... այսպիսի կեանքը մահից վատթար է... Ինն ժամն զարկեց. պատուհանի տակ լսվեցաւ մի կառքի դռը դռիւն. եկաւորը դը Շելվեօզ դքսուհին էր: Թագաւորը ուղղվեցաւ աշխատելով, որքան կարելի է առաւել հաստատութիւն տալ իւրեան. ի վերայ այդո ամենայնի մի երկչոտութիւն եկաւ նորա վերայ այս կինը տեսանելու ժամանակ. այս կինը, որին կարող էր նա ընդունել որպէս թագաւոր և որպէս դատաւոր:

Բայց դքսուհին, կոխելով արքայական շեմքը, ինքը ևս լցված էր ահով ու երկիւղով. նորա հոգու սովորական հաստատութիւնը մօտ էր ահա հրաժարվիլ նորանից. առաւօտեան այցելութենից յետոյ, որ արել էր բանտի շրջակայքումը, վերադառնալով դէպ ի տուն, տիրած էր, նկատելով այն գունաթափութիւնը և ուշաթափութիւնը որ երևումէին նորա երեսի վերայ, նա հաղիւ թէ դտաւ այնքան միջոց, որ մինչև թագաւորին տեսանելու սահմանած ժամանակը, կարողանար ուղղել իւր սարք ու կարգը:

Կա կամենումէր զեղեցիկ երևիլ թագաւորին այն խորհրդով, որ իւր զեղեցկութիւնը կարողանայ միջնորդ լինել Լուգովիկոսի բարկութիւնը շեջուցանելու և մեղմելու համար, բայց դքսուհին շատ ահաճ էր այն բանի վերայ, որ իւր սրտի խառնակութիւնը և իւր մարմնի վատտակածութիւնը զրկումէին նորա զեղեցկութիւնը իւր սովորական փայլողութենից:

Սոքա էին նորա պատճառը, որ նա ահ ու դողով մօտեցաւ Լուգովիկոս ԺԳ-ին, մի այնպիսի մարդու, որ ինքն Աստուած միւս մարդերից աւելի վերադաս էր արել: Գքսուհին ծունր կրկնեց. թագաւորը սառն նայելով նորա վերայ, նշանացի արեց, որ նստի յատկապէս նորա համար պատրաստած աթոռի վերայ:

— Գքսուհի, ասաց թագաւորը, յառաջ քան թէ կարող էի իմ ցանկութիւնը ձեզ յայտնել, հարկաւոր եմ համարում ես ձիշդ սահմանել մեր յարակցութիւնը միմեանց հետ: Երբ դուք դեռ ևս շատ

մատաղահաս էիք, ես ձեզ կին չը ընտրեցի՝ Կոնստանդի զը Շիւնին, որին ճանաչեց Գրանսիան ինձանից յետոյ իւրեան տէր։ Ձեզ չը թողեցի՝ ես նորա մահից յետոյ նորա բոլոր պատիւ ու անունը, բոլոր հարստութիւնքը, որոնց վերայ ունէիք դուք միայն այն իրաւունքները, որ ինձ հաճոյ եղաւ մի առանձին շնորհով պարգեւել ձեզ։ Յետոյ դարձեալ չամուսնացուցի՝ ես ձեզ դուքս Շելբուրի հետ, Գրանսիայի Պերի և դուքս Գիլի եղբօր հետ։

»Ամենեկն այդպէս, թագաւոր»։

—Այս բոլորը մի թէ բաւական ապացոյց չէր, որ ես առաւել սիրումէի ձեզ, քան թէ նոքա, որ թափումէին ձեր առաջը և կեղծաւոր խօսքեր և գովասանութիւն, ոչինչ բան չը գործելով ձեր համար։ Արդեօք այս մինը ապացոյց չէր իմ դէպի ձեզ քնքուշ ձգտողութեանը, որ ոչինչ փոխարէն չէր պահանջում ձեզանից և պահումէր այն պարկեշտութիւնը, որ թոյլ էր տալիս նորան թափել ձեր վերայ ամենայն տեսակ բարութիւնք առանց արատաւորելու ձեր պատիւը։

Ո՛հ թագաւոր... այդ բոլորը ճշմարիտ է, ես զգուժում ձեր բոլոր շնորհները...

—Ահա, թէ ես ինչպէս եմ եղած դէպի ձեզ և դուք ինչպէս փոխարինած էք ինձ։

Թագաւորը տուեց նորան արկղի մէջ դրանոված նամակներից մինը։

—Կարդացէք, դքսուհի, այնպէս, որ ես ևս լսէի։ Ես պարզ սրտով ասացի ձեզ, թէ ինչպէս էին իմ սրտի բերմունքը դէպի ձեզ, այժմ ձեր կարգն է նոյն օրինակին հետեւել։

Դքսուհին հարկաւորված էր ձայնով կարդալ այն վշտացուցիչ խօսքերը և դարձուածները, որ գրել էր ինքը այն մարդու համար, որ այժմ նստած էր նորա առաջը և լռութեամբ ականջ էր դնում նորան։ Իւրաքանչիւր արտաբերած բառ այնպիսի չարչարանքի դին էին, որ ասես թէ կարմրացրած երկաթով մի կտոր կեղեքումէին նորա սրտից։ Սառն քրտինքը, դուրս երևելով նորա ճակատի վերայ, խառնվումէր արտասուքի հետ, որ թափումէր աչքերից, և երբ որ այս տանջանքը աւարտեցաւ, դքսուհին չարչարված, թուլացած ընկաւ թագաւորի ոտքերը, մի խուլ հեծեծանք արձակելով։

—Այո, ասաց դքսուհին այս բոլորը չափից ու սահմանից դուրս զարհուրելի է... Բայց Շալէն յանցաւոր չէ այս անարժան նամակների մէջ. նա երբէք չէ արտաբերել և մի վշտացուցիչ բառ Ձեր մեծութեան վերայ։ Նա յանցաւոր չէ, թագաւոր, և նորա համար եկել եմ ես աղաչել ձեզ... Դուք այնքան ողորմած էք...

«Ողորմած. բայց դուք, հաւաքված ձեր խելօքների հետ, վճռել

էիք թէ ֆրանսիական թագաւորը անգութ է :

— Լ՛հ թագաւոր, ներեցէք, խնայեցէք . . .

« Խնայել . մի՛ թէ դուք խնայել էք ինձ . . . »

Իայց դուք տեսնելով ինձ դունաթափ, չէիք դարձում հալածել ինձ ձեր դառն կատականքներով : Ես վաղուց ահա հրաժարված եմ իմ կոչմանը արժանաւոր փայլուն և փառաւոր հանդերձներէց և կրումս նոցա փոխանակ մշտնջենաւոր թխաղգեստութիւն : Այս կնձիոնները, որ ծածկել են իմ երեսը, այս տկարութիւնքը, այս բոլորը ցոյց են տալիս ձեզ մի մարդ, որ վաղուց ահա և տարածամ դատապատված էր դէպ ի գերեզման, բայց դժբա չը կապեցին ձեր ձեռքը հալածելուց ինձ կատականքներով, զըպարտութեամբ, ձեր չարութեան անվերջանալի թունով :

— Թագաւոր, խնայեցէք, ես մեռանումեմ ձեր ոտքումը . . .

Ղբսուհին արդարեւ այնպէս դունաթափած էր, որ թագաւորը վեր բարձրացրեց նորան և նստեցրեց աթոռի վերայ :

« Լ՛յժմ մնումէ ինձ աղաչել Ձեր մեծութիւնը Աստուծոյ անունով միայն » ասաց դբսուհին քաջալերված ձայնով . . . :

— Լ՛յդպէս ես արժան էր ձեզ . պատճառ, ես պիտոյ է ներդործեմ ոչ իբրեւ թագաւոր, այլ որպէս քրիստոնեայ, և ոչ մարդերի համար, այլ Աստուծոյ : Ձեր հաղորդակցութիւնը կուսն Շալէի հետ, յայտնի է ամբողջ պալատին : Յօժարեցէք հարմանալ նորան և հեռանալ նորա հետ միասին ֆրանսիայից . այս պայմանով կը ներեմ ես նորա անհաւատարմութեանը և ձեր ապերախտութեանը . . . :

Ղբսուհին լսելով այս խօսքերը, չը կարողացաւ վճռել, թէ հնար էր կատարել թագաւորի պահանջողութիւնը . նա չը կարողացաւ ոչինչ պատասխան տալ . թվումէր, թէ խելքը թռել է գլխիցը և որպէս թէ սիրտը քարացել է նորա կուրծքի մէջ :

Լ՛յնուհետեւ Լուզովիկոսը ասաց նորան, թէ Շալէի դործը կարող է վերջանալ միայն մահու պատժով, և եթէ դբսուհին հաւան էր այն կարճ միջոցին, որ տեսելու էր մինչև դատաւճռի կատարվելը, ստորագրել ամուսնութեան պայմանադրութիւնը գլխապարտված Շալէի հետ, այնուհետեւ դտանելու է նա թագաւորի շնորհ :

Այս բոլոր բաների վերայ թագաւորը յաւեւացրեց . թէ դբսուհին մտածելու համար ունի միայն երկու օր ժամանակ, բայց դբսուհին այնպէս թուլացած լինելով, որ կարող չէր պատասխանել, հրամայեց թագաւորը, որ առաջնորդեն նորան մինչև նորա կառքը :

Լամոնը զարմացած պսպլիսի արագ փոխակերպութեան վերայ, աշխատեց տալ իւր արգելականին, որքան կարելի էր քաջալերութիւն և ասաց:

— Եւս տեղ, մօտիկ մի սանդուղք կայ, որ ամայի թողած է վաղուց. այդ սանդուղքի վերայով կարելի է ելանել դէպ ի բանտի բուրգի վերին պատշգամբ, առանց պահապանների իմանալուն . . . կամի՛ք, որ ես տանեմ ձեզ այն տեղ:

Պէտք կը տեսանէք բաղմութիւնը, որ պալատից երթալու է Բենեդիկտոսի եկեղեցին, ուր պիտոյ է կատարվի Նորին Բարձրութեան պսակի խորհուրդը գեղեցիկ Մօնպանսիէ օրիորդի հետ:

Սի քանի բողոքից յետոյ Շալէ կոմսը և նորա ընկերը արդէն գտանվումն բուրգի գլխումը նորա մի նեղ պատուհանի մօտ: Կոմսը փոքր ինչ յառաջ այնքան գեղեցիկ, այնքան երիտասարդ լինելով, այժմ կանգնած էր այնտեղ գունամալի և խորշոմներով ծածկած երեսով . . . Նայումէր այն ճոխ բաղմութեան վերայ, նայումէր պալատի վերայ, որին մի փոքր յառաջ պատկանումէր և ինքը, և որ այժմ անցանումէր այնպէս ուրախ, այնպէս անհոգ նորա գերեզմանի մօտից:

Տանկարծ բարձր աղաղակներ լսվեցան ամբոխից, որ ծածկել էր հրապարակը և փողոցը: Ժողովուրդը տեսաւ Արքայազն Գաստօնը, որ այսօր հասարակաց հարցասիրութեան նիւթ էր և ուրախ արարողութեան հանդիսացոյց: Տեսանելով այս մարդը, որ մոլորեցուցել էր Շալէ կոմսին դէպ ի պատամբութիւն, որ ձգել էր նորան բանտի մէջ, որ բոլոր ցաւերի գումարը հաւաքելով նորա գլխի վերայ, թողած էր նորան էշաֆօտի պատուանդանումը. մի սարսուռ տիրեց անբաղդ երիտասարդին. նորա աչքերը փակվեցան և բանտապետը տարաւ նորան համարեա թէ անդգայ, դարձեալ դէպ ի բանտ:

Շալէի ուշը վերայ դալով, փոքր առ փոքր հանդարտեց նա և սառն աչքով սկսեց սպասել մահին, որ արդէն գուշակումէր ինքը:

Բայց այսու ամենայնիւ նա միշտ դարձուցանումէր իւր աչքերը դէպ ի այն երեք վարդերը, որոնց թառամած թերթերը սկսել էին արդէն թափվիլ գետնի վերայ:

Գաստօնի անհաւատարմութիւնը տեսանելով, յոյս ունէր նա դեռ ևս իւր սիրականի օգնութեան վերայ, և հաւաստի էր որ Վալենտինան բարձի թողի առնելու չէ նորան:

Եւս միջոցին, երբ նա այս բաների վերայ մտածելով կարծումէր իւր անձը արգելանքից ազատված, ահա եկան ասելու նորան, թէ Ժողոված դատաստանը հրաւիրումէ կոմսին երևել իւր առաջ: Պատրաստված լինելով դէպ ի այս սարսափելի բողոք և հոգի ստանալով իւր աղ-

Լամինը զարմացած այսպիսի արագ փոխակերպութեան վերայ, աշխատեց տալ իւր արգելականին, որքան կարելի էր քաջալերութիւն և ասաց:

— Այս տեղ, մօտիկ մի սանդուղք կայ, որ ամայի թողած է վաղուց. այդ սանդուղքի վերայով կարելի է ելանել դէպ ի բանտի բուրգի վերին պատշգամբ, առանց պահապանների իմանալուն . . . կամի՞ք, որ ես տանեմ ձեզ այն տեղ:

Վուր կը տեսանէք բաղմունքներ, որ պալատից երթալու է Բենեդիկտոսի եկեղեցին, ուր պիտոյ է կատարվի Նորին Բարձրութեան պատկի խորհուրդը գեղեցիկ Մօնպանսիէ օրիորդի հետ:

Սի քանի լոպէից յետոյ Շալէ կոմսը և նորա ընկերը արդէն գտանվումն բուրգի գլխումը նորա մի նեղ պատուհանի մօտ: Կոմսը փոքր ինչ յառաջ այնքան գեղեցիկ, այնքան երիտասարդ լինելով, այժմ կանգնած էր այնտեղ գունամալի և խորշմաներով ծածկած երեսով . . . Նայումէր այն ճոխ բաղմունքան վերայ, նայումէր պալատի վերայ, որին մի փոքր յառաջ պատկանումէր և ինքը, և որ այժմ անցանումէր այնպէս ուրախ, այնպէս անհոգ նորա գերեզմանի մօտից:

Հանկարծ բարձր աղաղակներ լսվեցան ամբոխից, որ ծածկել էր հրապարակը և փողոցը: Ժողովուրդը տեսաւ Արքայադէմ Պատուոնը, որ այսօր հասարակաց հարցասիրութեան նիւթ էր և ուրախ արարողութեան հանդիսացոյց: Տեսնելով այս մարդը, որ մոլորեցուցել էր Շալէ կոմսին դէպ ի ապստամբութիւն, որ ձգել էր նորան բանտի մէջ, որ բոլոր ցաւերի գումարը հաւաքելով նորա գլխի վերայ, թողած էր նորան էշաֆօտի պատուանդանումը. մի սարսուռ տիրեց անբաղդ երիտասարդին. նորա աչքերը փակվեցան և բանտապետը տարաւ նորան համարեա թէ անդգայ, դարձեալ դէպ ի բանտ:

Շալէի ուշը վերայ գալով, փոքր առ փոքր հանդարտեց նա և սառն աչքով սկսեց սպասել մահին, որ արդէն գուշակումէր ինքը:

Իսկ այսու ամենայնիւ նա միշտ դարձուցանումէր իւր աչքերը դէպ ի այն երեք վարդերը, որոնց թառամած թերթերը սկսել էին արդէն թափվել գետնի վերայ:

Վաստոնի անհաւատարմութիւնը տեսնելով, յոյս ունէր նա դեռ ևս իւր սիրականի օգնութեան վերայ, և հաւաստի էր որ Վալենտինան բարձի թողի առնելու չէ նորան:

Այն միջոցին, երբ նա այս բաների վերայ մտածելով կարծումէր իւր անձը արգելանքից ազատված, ահա եկան ասելու նորան, թէ Ժողոված դատաստանը հրաւիրումէ կոմսին երեւել իւր առաջը: Պատրաստված լինելով դէպ ի այս սարսափելի ընթացք և հոգի ստանալով իւր աղ-

նուական արիւնից, որ վազումէր նորա երակների մէջ, Շալէն անխռով հոգով լսեց իւր դատավճիռը:

Իայց այս դատանիքը սարսափելի էր, նա դատապարտումէր Շալէ կոմսը դէպ ի մահ, որ պիտոյ է կատարվէր Նանտէսի մէջ, Բոֆէյ-եան հրապարակում. անբաղդի գլուխը պիտոյ է նիղակի վերայ ցցած ամրանար Սովետուրեան դռնումը, իսկ մարմինը, չորս կտոր արած դահճի ձեռքով, պիտոյ է կախվէր քաղաքի չորս երևելի փողոցներում: Այլև նորա անունը պիտի խայտառակվէր անպատվութեամբ մինչև դալոց երկար ու ձիգ ժամանակները, իսկ նորա ամբողջ փորվելու էր հիմքից և հաւասարվելու հողի հետ:

.... Իանը աւարտած էր. թառամած վարդերը թափվեցան, նորա թերթերը ընկած էին սառն գետնի վերայ, և խոր լռութիւնը թագաւորումէր դատապարտվածի բանտի չորս կողմումը:

Երեկոյեան տասն ժամն էր. պատիժը պիտի կատարվէր հետեւեալ օրին. Շալէն անօգնական թողած բոլոր աշխարհից, անշարժ դրած էր յարդի վերայ. մի աղջամուղջ խաւար շրջապատել էր նորան և բանտի մէջ երևումէր մի այնպիսի խոր լռութիւն, ինչպէս գերեզմանում: Յանկարծ դռնի ձեղքից փայլեց մի կարմրագոյն լոյս և լուսի հետ լսվեցաւ նիղակների դղրդիւն: Շալէն կարծեց, թէ ահա դահճիքը մօտենումն էր նորան, թէ նորա պատժի ըրպէն շուտացուցել էին այն խորհրդով, որ գիշերը միայն լինէր վկայ այս գործողութեանը:

Այս մտքի մէջ ևս առաւել հաստատեց նորան կարմիր հանգերձի երևելը, որ փայլեց նորա աչքին դուռի բացվելովը, շնմբի վերայ. նա փակեց աչքերը, կցեց ձեռքերը և վերուղղեց իւր հոգին դէպ ի Աստուած. յետոյ յաղթելով այս ըրպէի զարհուրանքին, վեր կացաւ յարդի վերայից.

Ըհա դը Բիշելիեօ կարդինալը կանգնած էր նորա առաջը:

Ը.

Վ Ե Ր Զ Ը:

Շալէ կոմսը շղթաներով բռնաւորված, տանջանքներից թուլացած, հպարտ հպարտ նստած էր կարդինալի հանդէպ և սորա վերայ ուղղելով իւր համարձակ, մի հպարտ ատելութեամբ սպառնացող հայեացքը:

Բիշելիեօն գունաթափ, աչքերը ցած թողած, կանգնել էր նորա առաջը, որպէս թէ չէր համարձակվում նայել նորա վերայ. այնու ա-

մենայնիւ նորա երեսի կերպարանքի վերայ երեւումէր հաստատ վճռակա՝
նութիւն և անզգայ սառնութիւն։

Շալէի շրթունքի վերայ փայլումէր դեռ ևս ժպիտը և նա ասաց
կարդինալին, որ արած էր այս զարհուրելի այցելութիւնը։

— Գուրբ, ի հարկէ եկած էք նայել Շալէ կոմսի վերայ, այն պատ-
ճառով, որ ձեր ամենակործան կարողութեան չափ ու կշիռը ճանաչէիք։

«Սխալվումէք. ես չեի պատրաստում և ոչ ևս կամէի ձեր կորուստը։
Նորա համար, որ աշխատումէր իշխանութիւն ձեռք բերել մարդերի
վերայ, այնպիսուն սպանած մարդը կարող էր միայն արդելք լինել և
ոչ թէ հնար իւր դիտաւորութիւնը դործով յառաջ տանելու։

— Ի՞նչ պատճառով այժմ կամենումէք ձեր ոտքի տակ ձգել այդ
արդելքը։

«Սի՛ ասացէք, թէ ես խնդրումէի ձեր կեանքը. դորա հակառակ,
ես եկած եմ առաջարկելու ձեզ այն հնարը, որ կարող էր փրկել ձեզ։

— Եւր մի փոքր յուշ է, պատասխանեց Շալէն, ժողովելով իւր
հոգու բոլոր զօրութիւնը ընդդէմ փորձութեան։

«Գուրբ, կոմս, տեղիք ունիք հաւատալու իմ խօսքերին. պատ-
ճառ որ դորա բղետումէին ուղղակի իմ սրտից։ Եթէ ատելութեամբ վառ-
ված լինելով դուք, ինքներդ մտածել էիք սպանել ինձ Վիմուրի մէջ,
ուրեմն դուք իմ թշնամին էք, և ես պարտական եմ յանձնել դատաս-
տանին կատարել նորա կապած դատականիքը. իսկ թէ դորա հակառակ,
դուք մտածումէիք այդ բանի մէջ ուրիշների խորհրդով, որ մեծ ազդե-
ցութիւն ունէին ձեր վերայ, այնուհետեւ տուեցէք ինձ այդ մարդերի
անունները և ես աւելի պատճառ չունեիմ երկիւղ կրել ձեզանից ա-
պագայումը, կը խնդրեմ թաղաւորից, որ ողորմի ձեզ։

— Գուրբ կամենումէք ինձ մատնիչ և զրպարտիչ շինել, և վստա-
հացել էք զալ այս տեղ այդպիսի առաջարկութիւնը առնելու ինձ, ո-
րովհետեւ լսած էիք, որպէս թէ Շալէ կոմսը թոյլ բնաւորութեան տէր
է, երկչոտ և թեթեւամիտ մարդ է։ Այդ բոլորը այդպէս է, կարդինալ,
բայց դեռ ամենը չեն ասել ձեզ. ձեզ չեն ասել, որ այդ Շալէի սիրտը
միշտ ալնիւ էր և թէ նա, ոչինչ ժամանակ կարող չէ անհաւատարիմ
գտանվիլ դէպ ի իւր բարեկամները։

«Ես կամէի միայն լսել ձեր օրինաւոր խոստովանութիւնը, որ կա-
րողանայի որ և իցէ կերպով փրկել ձեզ. ես ոչինչ չունիմ ձեզ ասե-
լու ձեր դատակիցների մասին. . . . Գուրբ վատ էք ճանաչում մարդիկ։

— Գուրբ առաւել լաւ, քան թէ դուք. պատճառ, ես մարդերին
եմ պատկանում։ Ես տեսել եմ խաղաղ օթեաններ, ուր դուք երբէք
մտած չէք, եղած եմ զօրքի կարգերում, ուր դուք երեւումէիք որպէս

զլխաւոր: Դուք կամիք թագաւորել ձեր խորամանկութեամբը, որ ոչ ինչ ժամանակ կարող չէ մարդերի սիրտը գրաւել դէպ ի իւր կողմը:

Այդ ձեր բոլոր խելքովը չէք կարող երբէք սիրելի լինել ժողովրդին, դուք կարող էք լինել նորա իշխանը: Ֆրանսիսկոս Առաջինի մի հատ խօսքը, Հենրիկոս չորրորդի մի կտոր հացը, որ նա բաշխումէր Փարիզեցոյ, հաւաքումէն նոցա մօտ ժողովրդի բազմութիւնը, որ վառված էին սիրով դէպ ի այդ մարդիկը... Բայց Լուդովիկոս ԺԳ-ի և ձեր քաղաքականութիւնը ոչինչ մարդու սիրտ չեն քարշլու իւրեանց մօտ. և ձեր անունը կը մնայ միայն որպէս յիշատակարան խելքի և ահու սարսափանքի, բայց ոչ սիրու և օրհնութեան:

«Ինձ երևումէ, որ այժմ յանցաւորը ես եմ, իսկ դատաւորը դուք, կոմս, ասաց Քիշելիեօն:

— Ի՞նչ զարմանք. այդ պաշտօնները այնքան անսովոր բան չեն, ինչպէս դուք կարծումէք:

«Ճշմարիտ»:

— Այո՞, թէպէտ և դուք շատ կարող մարդ էիք, այնու ամենայնիւ, դուք շատ անգամ առաւել ծանրաբեռնած էիք լինում, քան թէ մեք... Այդ արեղայական վերարկուն կտրատումէ, ճշշումէ ձեր սիրտը... և դուք գիտէք, որ այդ պատիժը առաւել զարհուրելի է, քան թէ այն բոլոր պատիժները, որ կարող էիք տալ ձեր թշնամիներին: Այդ հեշտասէր պալատումը դուք միայն պիտի երևիք խտակրօն հոգեւոր, այնտեղ ինքը օդը վարակված է սիրով և դուք միայն չէիք համարձակվում շնչել նորան... Իւրաքանչիւր ախտաւոր հայեացք, իւրաքանչիւր համբոյր, որ դուք տեսանումէիք գաղտնի, մի և նոյն է, ինչպէս դաշնակի հարուած ձեր սրտումը, և ես գրեթէ հաւաստի եմ, որ ձեր խրատութիւնը յառաջանումէ այն անդադար բորբոքական սրտից, որ կայ ձեր մէջ: Դուք հալածումէք Բուքենհեմը, որպէս թագուհու սիրական, ինձ որպէս սիրական դը Շելլըօզ դքսուհու և որպէս յանցաւոր... Այո՞, կարդինալ, դուք տեսանումէք, որ կարող էք պատժել, բայց խաբել ոչ:

«Ես տեսանումեմ, որ Շալէ կոմսը որ այնպէս արհամարհումէր մատնիչների պաշտօնը, այս րոպէիս անհաւատարիմ գտանվեցաւ դէպ ի պալատի երկու երեւելի տիկիները և դեպ ի Անգլիական դեսպանը:

— Ես անհաւատարիմ գտանվիմ Թագուհուն և Վալենտինային:

«Համբերեցէք, կոմս, որովհետեւ ձեզ այդքան քաջ յայտնի են սիրու չարչարանքը, հառաչանքը և արտասուքը, որ ես պիտոյ է ծածկէի թագուհուց և դը Շելլըօզ դքսուհուց, ուրեմն դուք ոչ ոքից աւելի կարող չէիք տեղեկանալ այդ գաղտնիքին, քան թէ դոյն իսկ

տիկիններից... Այդ գաղտնիքը այլապէս չէին կարող ասվիլ ձեզ, եթէ ոչ զանգատելով իմ խստութեան, իմ բռնութեան, իմ քաղաքականութեան կարգի վերայ, և դուք այդ տիկինների առանձնարաններումը ուսանելով ատել ինձ, ի հարկէ այն տեղ ևս ուխտել էք սպանել ինձ:

— Այդ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անարդ զրպարտութիւն:

«Դուք շատ լաւ գիտէք, որ ես ճշմարիտ եմ խօսում: Խոստովանեցէք, որ ինձ նոյնպէս շատ բան յայտնի է, ինչպէս և ձեզ. այս խոստովանութիւնը չէ փոխելու ձեր խորհրդակիցների դրութիւնը, բայց կը փրկէ ձեր կեանքը:

— Բայց ո՞վ ասաց ձեզ, որ ես կամէի ընդունել ձեզանից այդ կեանքը: Կարդինալ զը Բիշէլիօսի մեծ ահագոթութիւնը, ճշմարիտ, այնպէս մաքուր է, որ կարելի է հաւատալ նորան... Սպանելով մի երիտասարդ, մի ազնուատոհմ, ծաղկաթիթի ճասակի մէջ մարդ, դուք չէք հերքանալու դորանով. իւրաքանչիւր վտանգաւոր թշնամի պիտի զոհ լինի ձեզ. մի անհասանելի տնօրէնութեամբ բաղդի պիտոյ է խորտակէք դուք այն մարդիկը, որ թանգ արժէին ֆրանսիային և ժողովուրդը ատելու է ձեզ վերջապէս... Դուք կը ծագայէք թաղաւորին և նա կը սկսանէ միայն վախենալ ձեզանից. ձեր բոլոր կեանքումը դուք պիտի աշխատէք ազգի բարօրութեան համար, բայց այդ ազգը պիտի հատուցանէ ձեզ ատելութիւն և նողովք: Նոյն իսկ պատմութիւնը արդարացնելու չէ ձեզ, և ապագայը պատմելու են միայն ձեր արած չարագործութիւնքը:

Շալէն այս խօսքերը ասելու միջոցին, նայումէր ուղղակի Կարդինալի աչքերին, որպէս մարդարէ, որ մերկացնումէր նորա առաջն ապագայն, և այս հայեացքը Բիշէլիօսի համար անտանելի զարհուրելի էր:

Շալէն թուլացած, խոնարհեցրեց զլուխը կուրծքի վերայ և ծածկեց ձեռքերով երեսը. երբ նա վերստին բարձրացրեց աչքերը, կարդինալը հեռացած էր արդէն բանտից:

Բայց մի՞թէ զը Հիվընօյ դքսուհին այդպիսի սառնասիրտ խստութեամբ կարողացաւ կորուսանել այն երիտասարդ և ազնիւ կտրիճը, որ ամենայն բան զոհ էր բերած նորան. մի՞թէ հրաժարվեցաւ նա Շալէի կեանքը փրկելուց այն պայմաններով, որ առաջարկուէր նորան թաղաւորը. մի՞թէ նորա մէջ այնքան զօրաւոր էր իւր անձնապաշտութիւնը, որ չէր կարող նա վճռել գործը. ո՛չ, ո՛չ, այսպիսի խստութիւն, այս պիտի վատթարութիւն սեպհական չէ մի կնոջ սրտի:

Հոկտեմբերի 27ի առաւօտուն, վերջին ժամերին, Շալէի պատժը վերուց յառաջ, այն կարծ միջոցումը, երբ պիտի վճռվէր այսպէս կամ այնպէս, զը Հիվընօյ դքսուհին նստած էր միայն իւր սենեկի մէջ: Նա աղօթելով ու յիշատակելով այն մարդը, որ այնքան սիրած էր նորան,

աշխատումէր հաստատել իւր սիրտը այնպիսի զօրութեամբ, որ անպատճառ հարկաւոր էր զօհաբերութեան համար, որ դքսութիւն պատրաստվումէր կատարել: Բայց այն բոլորէն, երբ որ նա վեր կացաւ տեղից, որ գնայ յայտնէ Լուդովիկոս Ժ-Գ-ին, թէ ընդունումէր նորա առաջարկած պայմանները, նորա հոգին սպառվումէ, նա դողումէ, նորա ծնկերը ծալվումեն, նա չէ կարող յառաջ շարժել իւր քայլափոխքը, և ստիպուած է բռնել պատերից, որ վայր չընկնի: Բայց ահա վերստին արիանումէ նա, հանումէ Շալէի պատկերը և ծնկի վերայ ընկած նորա առաջը, ուստ է դնում փրկելու նորան. սորանից յետոյ վեր է թռչում տեղիցը և պահանջումէ իւր կառքը: . . . Բայց ներս մտած սպասուորը տալիս է նորան մի նամակ, դքսութիւն նշանայի է առնում, որ թողուն նորան մենակ, մի բոլոր ևս յետացնումէ իւր գնալը:

Լյուս նամակը գրած էր նորան Բուքենհեմը, և նորա բովանդակութիւնը էր այսպէս.

« Ելանալիս, պատուասիրութիւնը չէ կարող երկար ժամանակ խաբել մեր սիրտը. եթէ ես մի բոլոր կուրացած էի հպարտութեամբ, տեսանելով Ֆրանսիական թագուհու սիրարորեղ ձգտողութիւնը դէպ ի ինձ, դու պիտոյ է ներես ինձ. պատճառ, միւս անգամ դարձուցանում երես դէպ ի քեզ: Քեզ տիրելու համար, թողում ես պաշատը, ուր Աւստրիական Աննայի բարկութիւնը կարող էր հալածել և մեզ և մեր զուգաւորութիւնը: Ես հրաժարվում եմ ամենայն գործից, որ պիտոյ էր ինձ կատարել Ֆրանսիայի մէջ, այս փոքրից ևս, որից իմ բաժինը պիտոյ է հասանէր ինձ: Հաւատալով, որ դու ևս նոյն չափով զօհաբեր կը լինիս իմ համար, սպասում եմ քեզ »:

« Բուքենհեմ »:

Դքսութիւն նայեց այս նամակի վերայ վայրենի և անխեղացած աչքերով, քննեց իւր մէջ այս թանգագին մարդու ձեռքի գրութիւնը, տեսաւ փառաւոր կնիքը, Անգլիական կնիքներից ամենափառաւորը և երեւելին, և պատուասիրութեան կրակը բորբոքվելով նորա երակների մէջ, հալեց ու մաշեց նորա սիրտը: . . . մի բաղդաւորութիւն, որի նմանը չը կար աշխարհի երեսին, կարող էր դառնալ նորա բաժինը: Մի բոլոր յառաջ, մի բոլոր յետ, նա կարող էր կլն դառնալ Բուքենհեմի. որպէս զի հեռանայ այս սարսափելի փորձութենից, նա վեր թռաւ, ձգեց վերարկուն իւր վերայ և դուրս էր վազում սենեկից: . . . Բայց նորա աչքերը դարձնալ հանդիպեցան Բուքենհեմի նամակին, և

նա թուլացած ընկնումէ աթոռի վերայ . . . Ուղղելով իւր անշարժ հայեացքը ժամացուցի սլաքի վերայ, զննումէ նորա ընթացքը, ճոճանակի իւրաքանչիւր զարկը թափանցումէ նորա սրտի մէջ, որպէս մի դաշնակի հարուած :

Այն ճոհհատական սլաքը յառաջ է շարժւում . շուտով կը հասանէ նա կէս օրին, — պատժի կատարվելու սահմաննալ ըրպէին, այն սուկալի ըրպէին, որի մէջ արդէն շատ զլուխներ թռած էին . . . Յանկարծ Վալինտինայի ականջը լսումէ մի թաղման զանգակահարութիւն . նորան կէս ժամ միջոց է մնում : Նա կամենումէ յարձակվիլ դէպ ի դուռը, բայց զօրութիւնը սպառվումէ, նա վայր է ընկնում, որպէս անզգայ, և զլուխը դարկվելով մարմարոնեայ յատակին, ստանումէ մի խոր վէրք :

Այս միջոցին ինչ պատահեց Շալէին բանտումը . ինչպէս անցուց նա այս խորհրդաւոր ժամերը, իւր կեանքի զարհուրելի վճռահատական ըրպէից յառաջ : Այս ժամերը այնպէս սուրբ են, այնպէս ցաւալից, որ մարդիկ չէ պիտոյ միջամուխ լինին նոցա զաղտնիքի մէջ . այսպիսի ժամերում աչքերը լաց չեն լինում հասարակ արտասուքով, շրթունքը չեն արտաբերում սովորական աղօթքներ . այսպիսի ժամերում մարդու և Աստուծոյ մէջ կատարվումէ մի խորհրդաւոր և վեմամիտ խօսակցութիւն, որ միւսերը հասկանալ կարող չեն . . .

Այսպէս պատահեց և Շալէի հետ, այս խօսակցութիւնը ամրացրեց նորա սիրտը պրական զօրութեամբ և նա սկսեց հոգ տանել այն բանին միայն, որ ընդունէ մահը այնպիսի հաստատութեամբ, որ արժանի էր նորա երաւիների մէջ խաղացած արիւնին : Նա հագաւ իւր նոր հանգերձը, յարդարեց վերջին անգամ իւր գեղեցիկ մաշկերը, զարդարեց կուրծքը ժապաւէններով և դուրս եկաւ բանտից այնպէս գեղեցիկ, այնպէս փառահեղ, ինչպէս էր այն ժամանակին, երբ բոլոր թաղաւորական պալատը խելքը կորուսանումէր նորա գեղեցկութեան վերայ :

Այն ըրպէներումը, երբ նա դարձարեց աղօթելուց, նորա մի հատ մտածութիւնը էր իւր մայրը . նա կարող չէր ինքն իւրեան հաշիւ ու համար տալ, թէ ինչ պատճառով դեռ ևս յոյս ունէր մի բանի վերայ : Նորան թվումէր, թէ մօրը կը յաջողիլ համոզել (հաւանեցնել) թաղաւորը . և ինչպէս կարող էր որդին բոլորովին հրաժարվիլ այս մտածութենից, իմանալով մայրական սէրը, նորա բոլոր անչափ ու անսահման կշիռը :

Շալէ կոմսուհին արդարեւ գործ դրեց ամենայն կարելի հնար իւր որդու փրկութեան համար . շատ արտասուք և շատ ոսկի թափեց իւր որդու վերայ կարգած դատաւորների առաջն : Յառաջացած լինելով

Մօնեղիւկ երեւելի աղգատոհմից, որ յայտնի էր իւր անփոփոխ հաւատարմութեամբ ֆրանսիայի թագաւորներին, յանձն առաւ նա վերջումը ծուներ խոնարհեցնել Գաստոնի առաջն և աղաչեց նորան օգնութիւն հասանել, բայց նա սառնութեամբ պատասխանեց նորան, թէ «ոչինչ կարող չէ անել»:

Բարեպաշտ և ամբիժ Շալէ կոմսուհին լաց էր լինում զը Շելրեօշ դքսուհու առաջն:

Նա գրեց թագաւորին այնպիսի նամակներ, որոնց նմանը գուցէ թէ երբեք չէ գրված մի կին մարդու ձեռքով, և պատմութիւնը պահել է այդ նամակները, որպէս մայրական վշտի սրբազան յիշատակներ ¹⁾:

Շալէ կոմսը դանչեց իւր մօտ պահապաններից մինը և հարցրեց, արդեօք կարո՞ղ էր նա մի լուր ստանալ իւր մօր մասին, յառաջ քան թէ դուրս էր ելած բանտից:

Նորան պատասխանեցին, թէ Շալէ կոմսուհին աղաչանքով ու պաղատանքով կարողացել է վերջապէս մի ողորմութիւն գտանել. թագաւորը թոյլ էր տուել մօրը, թաղել իւր որդու մարմինը պատշաճաւոր պատուով և աղատել էր չորս կտոր ձեղքելուց և անարգ կախաղանից: Շալէն գոհացաւ Աստուծուց այս շնորհի համար և արտասուեց, լսելով մօր անունը:

Տխուր հանդեսը շարժվեցաւ դէպ ի նանտեսեան հրապարակը: Գլխապարտվածը պահանջեց, որ թոյլ տան նորան ոտով դնալ այն տեղ, որ ժողովուրդը կարողանայ տեսանել, թէ նա հաստատ հոգով գնումէր դէպ ի մահ:

Բայց քաղաքը դատարկ էր. ժողովուրդը, փոխանակ հաւաքվելու և շտապելու դէպ ի այս արիւնհեղութեան հանդեսը, չը կամեցաւ ներկայ գտանվել դորան:

Փողոցներումը լուութիւն էր և տխրութիւն. Հոկտեմբերի ամպոտօրը տխուր նայումէր երկրի վերայ. իսկ օդը հնչեցնումէր միայն տրտմութեան ձայնարկութիւնքը, որ լսվումէին զանգակատնից:

Շալէն գնալով քահանայի և դահճի միջով, ստէպ նայումէր Աստուծոյ պաշտօնէի վերայ, որի հայեացքը լցված սրբազան հոգեշարժութեամբ, պահպանումէր Շալէի արիւթիւնը. . . . Եանկարծ նորա միւս ընկերի կարմիր հանգերձի վերջը ընկաւ նորա ոտքի տակ և նա սարսափելով նայեց այս զարհուրելի մարդու վերայ: Չարմանալով նորա բարձր հասակի վերայ, նայեց նորա երեսին. . . . Այս այն մարդն

¹⁾ Recueil des pièces intéressantes pour servir à l'histoire du règne de Louis XIII et de Louis XIV.

էր, որին տեսել էր Շալէ կոմսը զը Շեվրեօյ դքսուհու ամրոցից դուրս գալով, որին պատահել էր Գաստոնի տնից հեռանալով, և որին գտել էր դարձեալ իւր բանտի մէջ. կարճ ասեմ, այն Նամոնը, որ երեւել էր նորա մօտ որպէս Բիշելիեօ կարգինալի լրտես և որպէս սպասաւոր դահճի, որի փոխանակ պիտոյ է գործ կատարէր այն օրին ¹⁾:

Այս մարդու կերպարանքը այն վերջին երկրաւոր առարկան էր, որի վերայ դադարեց Շալէի հայեացքը. սկսեալ այս ըոպէից, տեսաւ նա միայն երկինքը:

Այս տրտում հանդէսի ժամանակ, Շալէ կոմսուհին, թուլացած հոգևոր տանջանքներից, որ առաւել ցաւեցուցիչ էին, քան թէ ամենայն տեսակ վիշտ ու տառապանք, աղօթումէր ֆրանսիսկեան վանքի եկեղեցումը, ուր թոյլ էր տուած նորան թաղել իւր որդու մարմինը: Ամբողջ օրը ոչինչ բան չը խռովեց այն մտայլ խաղաղութիւնը, որ թագաւորումէր եկեղեցու կամարների տակ. պատճառ, անբաղդ Շալէի մարմինը պիտոյ է մնար էշաֆօտի վերայ, մինչև օրը բոլորովին մթանար...

վերջապէս հասաւ գիշերը:

Շալէ կոմսուհին տարածված սեղանի առաջև, այնպէս սառն էր ինչպէս մարմարիոնը, որի վերայ ծուներ էր դնում: Նորա առաջև վերացրած քարի տեղումը երևումէր խոր փորած գերեզմանը, լապտերը գերեզմանի եզրումը դրած լուսաւորումէր այս խաւար դատարկութիւնը: Ոչ մի անուն չէր կարող գրվիլ Շալէի գերեզմանաքարի վերայ, և Շալէի գերեզմանը կարող էր միայն ճանաչվիլ այցելու մօր ներկայութենից. բայց և այս մօր արտասուքը երկար թափվելու չէին. . . . այդ գերեզմանի վերայ. . . .

Վիշերը վերայ հասանելով, աւագ սեղանումը վառվեցան երկու մօմ, և մի քանի աբեղայք եկան հոգեհանգիստ կատարելու: Այս երգեցողութիւնը հնչելով եկեղեցու բարձր կամարների տակ, թվումէր որպէս մի այլ աշխարհից եկած ձայն, անմարմին զօրութենների ձայն, որ զանգումէին իւրեանց մօտ հանգուցելու հոգին:

Շալէ կոմսուհին սպասումէր, նա դողումէր, եթէ լսվումէր մի ամենափոքր աղաղակ: Վերջապէս երկու աբեղայք ներս մտան եկեղեցին և սկսեցին կամաց կամաց մօտենալ հանգստարանին. . . .

Նոցա անհաւասար քայլափոխերից, որ լսվումէին եկեղեցու կամարների տակ, կարելի էր հասկանալ, որ կրումէին մի ծանրութիւն...

¹⁾ Շալէի բարեկամը անցոյս լինելով ներողութիւն ստանալու, փախուցած էին Նամոնէս քաղաքի դահլիճը և այսպէս կարծումէին ժամանակ ստանալ: Բայց այս բանը միայն առաւել ցաւեցուցիչ արեց անբաղդի մահը. պատճառ, Շալէն յանձնվեցաւ առաւել անփորձ դահճի գործակատարութեան:

Արմսուհին ընդունելով իւր որդու մարմինը, յարձակվեցաւ նորա սառած լանջքի վերայ և գրկեց իւր մեռուցած զաւակը, տրոփ տրոփ լինելով սիրտը:

Այն ժամանակ զգաց նա երեսի վերայ արիւն, որ դեռ ևս կաթումէր այս գլխատեալ մարմնից և վայր ընկաւ իւր որդու մօտ, նոյնպէս անդգայ ինչպէս որդին

Երբ դը Շելլեօղ դքսուհին զգաստացաւ ուշաթափութենից, տեսաւ նա, որ շրջապատումէին նորան քաղաքական կառավարութեան պահապանքը: Նա բանտարկվեցաւ թագաւորի հրամանով և տարվեցաւ Լօտրինգիա դէպ ի իւր սեպհական Գամպլիերեան ամրոցը, ուր կացաւ նա որպէս կալանաւոր:

Բուքենհեմը մի քանի օրից յետոյ հեռացաւ ֆրանսիայից, ոչնչացնելով խաղաղութեան պայմանքը այս անբաղդ աշխարհի հետ, ուր կորստական ախտերը պատերազմ էին բորբոքում թագաւորի և նորա ժողովրդի մէջ, և ուր արիւնը հոսումէր գետի նման:

Իշխելեօ կարդինալը, այս ողբալի անցքերի գլխաւոր պատճառը, ոչ թէ միայն վնասի չը հասաւ, այլ շատ բան ևս շահվեցաւ: Թագաւորը երկիւղ ունենալով այն վտանգից, որի ներքոյ գտանվումէր իւր մինիստրի կեանքը, սկսեց աւելի խնամատարութիւն ցուցանել նորան. և այս ժամանակից կարդինալը իշխանութիւն ստացաւ կարգելու իւր համար իւր յատուկ պահապանքը:



150

2013

